

KORKUT ATA TÜRKİYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Cilt 1 Sayı 1 Tarih 2019
ISSN: 2687-5675

KORKUT ATA TRKYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ/ INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL

ISSN: 2687-5675

Cilt 1/ Sayı 1/ ARALIK 2019

Volume 1/ Issue 1/ DECEMBER 2019

OSMANİYE

KORKUT ATA TÜRKİYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
ISSN: 2687-5675

Kuruluş Tarihi: 2019

Cilt 1/ Sayı 1/ ARALIK 2019 Volume 1/ Issue 1/ DECEMBER 2019

Editör/ Editor:

Doç. Dr. Yunus KAPLAN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)

Editör Yardımcıları/ Vice-Editors:

Arş. Gör. Zahide EFE (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)

YAYIN VE DANIŞMA KURULU/ Aditorial and Advisory Board

Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Yakup POYRAZ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİRAL (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Ali DOĞANER (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)

1. (ARALIK 2019) SAYININ HAKEMLERİ / Referees of 19th Issues (December 2019)

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN (Trakya Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet DOĞAN (Kırıkkale Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Bahir SELÇUK (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Nuh DOĞAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Esra KİRİK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Sadi GEDİK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Ali DOĞANER (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Resul ÖZAVŞAR (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Salih DEMİRBİLEK (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail TAŞ (Karabük Üniversitesi, Türkiye)

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Zahide EFE (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)

YÖNETİM MERKEZİ ve POSTA ADRESİ/ Management Center and Post Address

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Karacaoğlan Yerleşkesi Osmaniye/Merkez

YAYIN TÜRÜ/ Type of publication

Uluslararası Hakemli Süreli (yılda en az 2 sayı) Yayımdır.

İLETİŞİM BİLGİLERİ/ Correspondence Address

E-Posta: korkutataturkiyat@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/korkutataturkiyat>

Telefon: 0 328 827 10 00 / 3023

Korkut Ata Türkiyat Dergisi'nin Tarandığı İndeksler

İÇİNDEKİLER/CONTENTS
ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

MUSULLU SÂKİNİ VE TÜRKÇE ŞİİRLERİ
SAKINI OF MOSUL AND HIS TURKISH POEMS
Doç. Dr. Ahmet İÇLİ
1-10

KUTADGU BİLİĞ DİZİNİNDEKİ BİR KELİME HAKKINDA VIII: İGDIŞ VE İGDIŞÇI ÜZERİNE
ABOUT A WORD IN THE INDEX OF QUTADGU BİLİĞ VIII: İGDIŞ AND İGDIŞÇI
Erdem UÇAR
11-18

ORHON YAZITLARINDA GÖÇ
MIGRATION IN ORHON INSCRIPTIONS
Dr. Öğr. Üyesi Salih DEMİRBİLEK
19-25

CLAUSON'UN TEMEL SÖZ VARLIĞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİ AÇISINDAN
LEKSİKOİSTATİKSEL İNCELENMESİ
*CLAUSON'S LEXICOSTATIC ANALYSING OF THE VOCABULARIES OF THE OLD TURKISH, THE TURKEY
TURKISH AND THE KAZAKH TURKISH*
Kübra ÇOLAK
26-45

IRK BİTİĞ'DE ZARF VE ZARF YAPILARI
ADVERBS AND ADVERBIAL CONSTRUCTIONS IN THE IRK BITIG
Mahsun ATSIZ
46-52

TANITIMLAR

TÜRKMEN YAŞ GOŞGIÇILARI (1931), [YIGNAP TERTİBE SALAN MUHAMMED GELDİYEV], AŞGABAT:
TÜRKMENİSTAN DEVLET NEŞRİYATI. 91 S.
Tahir AŞİROV
53-56

PROF. DR. HİDAYET KEMAL BAYATLI HATIRA KİTABI. KERKÜK YAYINLARI. 646 S. İSTANBUL 2019.
Salih DEMİRBİLEK
57-59

KORKUT ATA TÜRKİYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue 1 (Aralık/December 2019), s. 1-10.
|| Geliş Tarihi-Received: 30.11.2019
|| Kabul Tarihi-Accepted: 11.12.2019
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

MUSULLU SÂKİNÎ VE TÜRKÇE ŞİİRLERİ

SAKINI OF MOSUL AND HIS TURKISH POEMS

Ahmet İÇLİ*

Öz

Klâsik Türk Edebiyatı, Türk edebiyatı tarihinin önemli bir evresidir. Bu dönemde edebiyat faaliyetlerinde bulunan şairler, birçok manzum ve mensur eser yazmışlardır. Bu şairlerin ve eserlerin bir bölümü hakkında bilgiler mevcuttur. Ancak bazı şairler ve eserleri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte birçok şairden ve eserlerinden çeşitli şiir mecmuaları vasıtasıyla haberdar olunmaktadır. Türk edebiyatı tarihinin şekillenmesi açısından şairler ve eserlerinin bilinip tanıtılması için bu mecmuaların okunup içeriklerinin analizi önem arz etmektedir.

Kütüphanelerimizde Arap harfli birçok yazma şiir mecmuası bulmaktadır. Bunlardan biri de Kâsimî tarafından derlenen mecmuadır. Bu mecmuada adı kaynaklarda geçmeyen veyahut şiir örnekleri bulunmayan şairlere ait yeni bilgiler mevcuttur. Eserde özellikle Bağdat ve Musullu şairler ile bunlara ait şiir örnekleri bulunmaktadır. Bu kişilerden biri de Musullu Sâkinî'dir.

Çalışmamızda, Kâsimî mecmuasında Musullu olarak tanıtılan Sâkinî'ye ait şiir örnekleri tespit edilip yeni yazıya aktarılmıştır. Bununla birlikte, şiir mecmualarında Sâkinî mahlaslı şairler hakkındaki bilgilere ve şairlere atfedilen diğer şiir örneklerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sâkinî, Musullu Sâkinî, Kâsimî Mecmuası, şiir.

Abstract

Classical Turkish (Divan) Literature is an important stage in the history of Turkish literature. During this period, poets engaged in literary activities, many verses and prose works have written. Information about some of these poets and works are available. However, there is no information about some poets and their works. However, many poets and their works are informed through various poetry magazines/compilations. In terms of shaping the history of Turkish literature, it is important to read and promote the contents of these compilations in order to know and introduce poets and their works.

In our libraries there are many writing poetry magazines with Arabic letters. One of these is the magazine compiled by Kasimi. In this journal, there is new information about the poets whose names are not mentioned in the sources or do not have poetry examples. In particular, there are poets of Baghdad and Mosul and examples of their poems. One of them is Sâkinî of Mosul.

In our study, the samples of Sâkinî which were introduced as the Mosul in the Kasimi magazine were determined and transferred to the new article. However, in poetry magazines, information about Sâkinî poets and other examples of poetry attributed to poets are included.

* Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ve Sanatları Bilim Dalı
El Mek: ahmet.icli@batman.edu.tr
Orcid: 0000-0002-7478-7518

Keywords: Sakini, Sakini of Mosul, Qasimi Macmua, poem.

1. Giriş

Klâsik Türk edebiyatı tarihimizin en önemli kaynaklarından biri tezkirelerdir. Bu eserlerde, şairler ve eserleri bulunmakla birlikte onların edebî yönü hakkında da bilgiler de bulunmaktadır. Birçok tezkirede şairlere ait geniş bilgi bulunurken bir kısmında ise sadece şairlerin adı görülmektedir. Bununla birlikte adı tezkirelerde geçmeyen birçok şairin varlığı da muhakkaktır. Bu kişilere farklı edebî eserler veyahut çeşitli şiir mecmuaları vasıtasıyla ulaşılabilmektedir.

Mecmualar, birçok açıdan edebiyat tarihine katkı sağlarlar. Bu türden eserler, hakkında bilgi bulunmayan birçok şaire ait şiir örneklerini sunabilmektedirler. Birçok mecmuada, şiir örneklerinin başlığında hangi şaire ait olduğu bilgisi bulunur. Bu da tıpkı bir tezkire özelliği taşıması anlamına gelir. Hatta bazılarında şairin nerele olduğu veya kimliği hakkında kısa bilgilere yer verilir.

Şiir mecmuaları, sadece yeni şiir ve şair isimlerine ulaşma noktasında yardımcı olmaz, dönemin şiir zevki ve sanatı hakkında da çeşitli değerlendirmelerde bulunmaya imkân sağlar. Şiir mecmualarının bir kısmı nazire/benzer şiir örnekleri sunarak edebî zevk ve üslup konusunda çeşitli bilgiler aktarabilmektedir. Ayrıca tematik şiir mecmuaları da söz konusudur. Derleyen, çeşitli konularda yazılmış şiirleri bir araya toplayabilmektedir.

Mecmualar, farklı şairlere ait şiir örnekleri barındırırken edebiyat tarihine yukarıda değinilen katkıları da sağlamaktadır. Bu mecmualardan biri de Kâsimî tarafından derlenen *Bahru'l-Maarif*'tir. Eser hem klâsik anlamda nazire şiir mecmuası özelliği göstermekte hem de aynı konularda yazılmış eseleri bir araya getiren derleme bir özelliktedir. Mecmuada şiirleri bulunan şairlerin, edebiyat tarihinde hakkında bilgi bulunmayan veyahut az bilgi bulunan şairlerden olması niteliğiyle ayrıca kayda değerdir.

Çalışmamız, kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan ve Musullu olarak tanıtılan Sâkinî mahlaslı şair ve Türkçe gazellerinin yeni yazıya aktarımından oluşmaktadır. Makalemizde, şiir mecmualarında Sâkinî mahlaslı şairler hakkındaki bilgilere ve şairlere atfedilen diğer şiir örneklerine de yer verilmiştir.

2. Yöntem

Arap harfli Türkçe metinlerin, okunarak içeriklerinin değerlendirilmesi, Klâsik Türk edebiyatı tarihi metin çalışmalarının önemli alanlarından biridir. Bu eserlerin ihtiva ettiği şairler ve şiirleri hakkında gerekli araştırmaları yapmak, edebiyat tarihine bir yönüyle katkıda bulunmaktadır.

Çeşitli şiir mecmualarının *içerik analizi* ile incelenip *nicel* ve *nitel araştırma yöntemleri* kullanılarak değerlendirilmesi önemlilik arz etmektedir.

Tezkirelerde hakkında bilgilere ulaşamayan fakat şiir mecmualarından hareketle şiirleri tespit edilebilen Sâkinî mahlaslı şair veya şairlerin/şiirlerin ele alındığı bu çalışmada şiir mecmuaları üzerinde bir içerik analizi yapılmıştır.

İlk olarak; Kâsimî mecmuasının muhteva incelemeleri sırasında bilgilerine rastlanan Musullu Sâkinî'nin adı tespit edilmiştir. Musullu Sâkinî'nin şiirlerinde kullandığı mahlasının "Sâkinî" olduğu görülmüştür. Fakat şairin asıl adı hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

Sâkinî veya Musullu Sâkinî olarak tanıtılan şairin tezkirelerde araştırılması sonucu herhangi bir veriye ulaşamadığından dolayı dikkatler, şiir mecmualarına yönelmiştir.

Türk edebiyatında *benzer şiirler* olarak da bilinen *nazire şiirler* önemli bir yekûn teşkil etmektedirler Bu şiirler, aynı aruz kalıbı, kafiye ve anlam örüntülerinin kullanılarak kaleme alınmaktadır. Edebiyat tarihinde nazire şiir derlemesi olan Hisâlî'nin *Metâliü'n-Nezâir*'i incelememiz açısından önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Bu eserin kütüphanelerde yazma nüshaları (N4253, AEMNZ 680, N 4252, AEMNZ 679) bulunmaktadır. Eser üzerinde iki doktora çalışması vardır (Kaya 2003; Kalyon 2011). Sâkinî mahlaslı şiirler için bu esere bakılmış olup başlıklarında “Sâkinî” olan iki matla beyit tespit edilmiştir.

Klâsik Türk edebiyatında tematik derleme eser özelliği taşıyan mecmulardan biri de Kâbilî'ye ait “Sultân-ı Hübâna Münâsib Eş'âr” adlı şiir mecmuasıdır. Mecmua üzerinde çalışılmış olup yeni yazıya aktarılmıştır (Gürbüz 2011). Bu eserde de Sâkinî'ye ait olduğu bildirilen iki beyit bulunmaktadır.

Makalemizde Sâkinî mahlaslı şiirler üzerinde, bahse konu üç mecmua eksenli değerlendirmelerde bulunulacaktır.

İncelememizde, Kâsımî mecmuasındaki Arap harfli olarak yazılan şiirler, Latin harflerine aktarılmıştır. Bu işlem yapılırken ilim âleminde sıklıkla kullanılan *transliterasyon* (*çevriyazı*) *alfabesinden* yararlanılmıştır.

Diğer iki mecmuada geçen şiirler/matlar aynen verilmiş olup kısaca değerlendirilmiştir.

Şiirlerin hangi aruz kalıbı ile yazıldıkları şiirlerin üst kısmında gösterilmiştir. Ayrıca yazma eser incelemelerinde şiirin bulunduğu yaprak belirtilmiştir. Metin, yaprağın hangi tarafında ise geçtiği yaprak numarası ve yönü belirtilmiştir (49a gibi).

İncelememizde Kâsımî mecmuasında Musullu Sâkinî'ye ait olduğu belirtilen şiirlerin eski harfli yazımlarının verilmesinin faydalı olacağı düşünülmüş olup, örnek metinler ek olarak sunulmuştur.

Klâsik Türk edebiyatı tarihine katkı sunmayı hedeflediğimiz çalışmamızda, Sâkinî ve Musullu Sâkinî adıyla/mahlasıyla anılan şair(ler), hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır. Bu çalışma, Sâkinî ve Musullu şairler çerçevesinde yapılacak olan diğer akademik çalışmalara yardımcı olma gayesi de gütmektedir.

3. Bulgular

Klâsik Türk edebiyatının önemli kaynaklarından olan tezkirelerde *Sâkinî veya Musullu Sâkinî* olarak tanınan bir şairden bahsedilmemektedir.

Şair hakkındaki en önemli bilgi Kâsımî tarafından 1625 yılında tamamlanan *Bahru'l-Maarif* adlı şiir mecmuasında geçmektedir (İçli 2018). Mecmuada şaire ait üç Türkçe gazel bulunmaktadır.

Sâkinî mahlaslı şair hakkında bilgi veren önemli bir kaynak da Türk edebiyatı tarihi açısından önem arz eden Hisâlî'nin “*Metâliü'n-Nezâir*”idir. Hisâlî'nin bu eserinde Sâkinî'ye ait olduğu belirtilen iki beyit vardır (Kaya 2003:198, 929).

Bu şair hakkında, Kâbilî tarafından derlenen şiir mecmuasında (Gürbüz 2011) da kısa bilgiler verilmiştir. Mecmuada şaire ait iki beyit bulunmaktadır.

3. 1. Sâkinî Mahlaslı Şairler ve Şiir Örnekleri

İncelememizde Sâkinî mahlaslı veya başlıklı şiir örnekleri sunulup şair üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır.

3.1.1. Kâsımî Mecmuasındaki Şiir Örnekleri

Kâsımî mecmuasında Sâkinî'ye ait, ikisi "Musullu Sâkinî" biri de "Sâkinî" başlıklı üç adet gazel bulunmaktadır. Mecmua, birçok açıdan önemli bilgiler barındırmaktadır. Bundan dolayı da eserin kısa bir tanıtımı yapılmıştır.

Derlediği eserini, M. 1625 yılında tamamlayan Kâsımî'nin kendisi de iyi bir şair olup mecmuasında kendisine ait şiir örnekleri bulunur. *Bahru'l-Maarif* olarak da anılan mecmua, ASL 625 Mec 83 kayıt numarasında olup, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Salonunda Agâh Sırrı Levend yazmaları arasındadır.

Mecmuanın önemli bir yönü ise Irak coğrafyasında yaşayan Türk şairlere ait şiir örneklerini barındırmasıdır. Mecmuanın burada yazıldığını gösteren çeşitli ipuçları da söz konusudur (bkz. İçli 2018: 473-474). Bu şiirlerin bazıları tespit açısından yeni olup ayrıca şairlerinin de gün yüzüne çıkmasına vesile olmaktadır.

Kâsımî mecmuasında Sâkinî'ye ait, ikisi "Musullu Sâkinî" biri de "Sâkinî" başlıklı üç gazel bulunmaktadır. Gazeller aşağıda verilmiştir.

1.Gazel Sâkinî-i Müşulî Yk. 49a

Şiir, nazire/benzer şiir özelliği göstermektedir. Mecmuada aynı sayfada geçen Beyânî mahlaslı bir şairin de benzer bir şiiri bulunmaktadır. Ayrıca Hisâlî'nin nazire matlaları barındıran eserinde (Kaya 2003, s. 628-629) 16. yüzyılda yaşamış birçok şaire ait aynı redif-kafiye-imgelerin kullanıldığı 10'dan fazla matla beyit bulunmaktadır. Bu durum, Sâkinî'nin de aynı yıllarda yaşamış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Şol kadar yazıldı hüsnuñ midhatinde nâmeler
Kim işitdi almadı dünyâda hergiz hâmeler

Dil seni sevdi seni gül-pîreherlerden bugün
Gerçi çokdur sevdüğüm 'âlemde rengîn-câmeler

Remz-i 'aşkı añladum deyü başuñ şalma igen
Şüfi bu mebhâşde 'âcizdür nice 'allâmeler

Ola kim ol meh gelüp seyr eyleye eţfâl ile
Anuñ için her taraf 'âşık ider hengâmeler

Sâkinîveş kimse baş virmiş degüldür şıd ile
Serverâ gitmiş yolunda gerçi nice hâmeler

2.Gazel Sâkinî-i Müşulî Yk.50a

Aşağıdaki şiir de nazire şiir özelliği göstermektedir. Mecmuada aynı sayfada geçen Beyânî mahlaslı bir şairin de benzer bir şiiri bulunmaktadır. Bu durum, Kâsımî'nin iki şaire ayrıca önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca özellikle Bağdat ve Musul çevresinde yaşamış veya buralı olan diğer şairlere ait nazire şiirler de Kâsımî mecmuasında görülmektedir (Yk. 51a-52a). Bu şairler şunlardır: Musullu Levendî, Bağdatlı Ruhî, Hâdî.

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Dilâ rindân içinde ehl-i kâr u bâra yer yokdur
Begüm mest olmayanlar gelmesün hüşyâra yer yokdur

Bırak gel cübbe vü destârı şüfi bezm-i 'irfâna

Tecerrüdḥānesinde cübbe vü destāra yer yoḡdur

Següñ var āsitānında mekānı ol mehüñ ammā
Saña ey müdde‘ī vü bī-kes ü bī-çāre yer yoḡdur

Olup maḡrūr-ı ḥüsn ol meh beni kecdür seven dirmiş
Severler pādişāhum hep seni inkāra yer yoḡdur

O māhuñ zülfi evşāfin uzatma muhtaşar kılgıl
El-ān bir kıldan alur Sākinī tekrāra yer yoḡdur

3.Gazel Sākinī Yk.122b Gazel/5 Beyit

Şiirin beyit sayısı mecmuada 6 olarak görülmektedir. Fakat daha sonrasında ince bir kalemle üzeri çizilmiştir. Fakat beyit okunabilmektedir. Beyit aynı mecmuada şiir örnekleri bulunan Hulkî mahlaslı Hüseyin Paşa’ya ait şiirin makta beytidir. Büyük bir ihtimalle nazire olan her iki şiirin yazımında derleyenin esas aldığı metinleri yazıya geçirirken küçük bir dikkatsizliği olmuştur. Ama daha sonra bu hata düzeltilmiştir. Bahse konu şair Hulkî’nin şiiri mecmuada Sākinî’den hemen önce gelmektedir. Bu çalışma öncesinde, bir şiir mecmuasında Hulkî mahlaslı bir şiirden hareketle, bir ansiklopedi maddesi hazırlanmıştır (Kaplan 2013). Fakat şairin asıl adı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Bu çalışma sayesinde, Hulkî mahlası ile şiirleri bulunan ve 16. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen şairlerden en az birisinin asıl adının “Hüseyin Paşa” olduğu bilgisi ilim âlemine sunulmaktadır.

Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün Mefā‘ilün
Müheyyā oldı meclis sāḳiyā dildār gelmez mi
Müşerref eylemez mi bezmi āyā yār gelmez mi

Duḡalum kim virildi saña ḥüsn ili berāt ile
Meger ‘azlūñe şāhum ḥaṭṭ-ı ‘anber-bār gelmez mi

Ḥayāl-i ‘arızuñla deyr-i dil pür-şüret olmuştur
Kilisā seyrine ol şaçları zünnār gelmez mi

Göñül ḡam pisterinde ḥaste-i hicrān-ı cānāndur
Su’āl-i ḥāline ol gözleri bī-mār gelmez mi

Şikāyet eylemişsin Sākinī ol şāh-ı ḥübāndan
Aceb rencide olup ol şeh-i düşvār gelmez mi

3.1.2. Metālîü’n-Nezâir’deki Şiir Örnekleri

Sākinî mahlası taşıyan şairlere ait şiir örneklerini Hisālî’nin *Metālî’-n-Nezâir* adlı nazire mecmuasında görebilmekteyiz. Eser şairlere ait benzer şiirlerin ilk beyitlerini almak üzere tanzim edildiği için, derleyicinin başlık olarak kullandığı bilgiler eksenli değerlendirme yapılabilmektedir. Hisālî birçok şair için memleketlerini veya önemli özelliklerini belirtmiştir.

Hisālî’nin bu eserinde farklı coğrafyalardan şairlere ait şiir örneklerinin ilk beyitleri bulunmaktadır. Bu şiirler en temel özelliği nazire olmalarıdır. Derleme olmakla birlikte, büyük bir gayretin ve emeğin ürünü olan bu eser, birçok şaire ait şiir örneklerini barındırması ve ilim âlemine kazandırılması yönüyle önem arz etmektedir. Bu eserin birçok yönüyle incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

İncelemeye esas Sâkinî mahlaslı şaire ait şiir örneklerine Hisâlî'nin mecmuasında rastlamaktayız. Bu örneklerde şiirlerin yanında "Sâkinî" ibaresi geçmektedir.

Hisâlî'nin eserinin 17. yüzyıl ortalarında M. 1651 yılında kaleme alınmış olmasından hareketle bahse konu şairin en geç 17. yüzyıl şairi olduğu söylenebilir. Fakat eserdeki birçok şair gibi, Sâkinî'nin de 16. yüzyıl şairi olduğunu söylemek daha uygundur. Şairin Musullu olduğu konusunda bu eserdeki bilgiler yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte Bağdatlı ve Musullu birçok şairler beraber onun adının geçmesi şairin de en azından bu coğrafyada yaşadığına bir işaret olabilir.

Eserde şaire ait olduğu belirtilen şiirler aşağıda verilmiştir.

1. Matla: (N 4252-48a; Kaya 2003: 198)

Nazire şiir olarak Hisâlî tarafından mecmuaya alınan şiirin sonunda "Sâkinî" ibaresi yazılıdır. Bu şiirle birlikte, biri Hisâlî'nin olmak üzere 16 nazire şiir daha bulunmaktadır. Eserdeki şiir aşağıdaki gibidir:

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün
Cihân maḥbûbını ey dil ser-â-ser cümle gördüñ tüt
İdüp şâhâne meclisler geçüp şadra oturduñ tüt

2. Matla: (N 4252-247b; Kaya 2003: 929)

Sâkinî başlığı kullanılarak belirtilen nazire şiir ile birlikte biri Hisâlî'ye ait olmak üzere 22 matla daha bulunmaktadır. Bunların çoğu Bağdat ve Musul çevresi şairlerindedir. Bunlardan biri de hakkında başka kaynaklarda bilgi bulunmayan Musullu Levendî'dir. Beyit aşağıdaki gibidir.

Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlâtün Fâ'îlün
Murğ-i dil bir dem karar itmez o gül-ruḥsârsuz
Andelîb eglenmez imiş nice kim gülzârsuz

3.1.3. Kâbilî'nin Şiir Mecmuasındaki Şiir Örnekleri

Bilindiği üzere, şiir mecmualarının edebiyat tarihimize farklı açılardan çok büyük katkısı olmaktadır. Bundan dolayı da bu tür eserlerin araştırılıp gün yüzüne çıkarılması, incelenmesi ve içerik analizlerinin yapılması önem arz etmektedir. Bu tür eserlerden biri de Kâbilî'nin hazırlamış olduğu "Sultan-ı Hûbâna Münâsib Eşâr" adlı eserdir. Eser üzerinde, geniş çaplı bir muhteva analizini barındıran doktora tezi (Gürbüz 2011) hazırlanmıştır.

Eserde Sâkinî'ye ait olduğu bildirilen iki beyit bulunmaktadır. İlgili doktora çalışmasında şair hakkında değerlendirmelerde bulunan Gürbüz, "kaynaklarda bu mahlaslı bir şaire rastlanmamıştır" ifadeleriyle (2011:1492) şair hakkında kaynaklarda bilgi olmadığını belirtmektedir.

Bu şiirlerin Musullu Sâkinî'ye ait oldukları net değildir. Fakat şairlerinin Sâkinî mahlaslı oldukları bildirilmektedir.

Sâkinî'ye ait şiir örneklerinin Kâbilî'nin eserinde bulunuyor olması, bu şairin, eser yazılırken veyahut yazımı tamamlanmışken yaşamış olduğunu göstermektedir. Mecmua, 1585 yıllarında yazılmaya başlanmış olup derleyicisinin, yaygın görüşe göre M. 1634 (Gürbüz 2011: 23, 24, 29) yılında ölmesi ile son bulmuşsa, bu şairin 16. yüzyıl şairi olduğu söylenebilir. Bu şiirlerin Musullu olarak bilinen şaire ait olması durumunda Musullu Sâkinî'nin 16. yüzyılda yaşadığı söylenebilir.

Gürbüz, Sâkinî başlıklı bir ansiklopedi maddesi yazıp onun iki şiirine (2014) yer vermiştir.

1. Beyit Sâkinî (Gürbüz 2011: 269)

Nazire şiir olduğu anlaşılan bu beyitle birlikte Kâbilî'nin eserinde farklı şaire ait altı matla daha bulunmaktadır.

Mef'ülü Fâ'ilatü Mefâ'ilü Fâ'ilün
La'l-i lebün ki mürde-i 'uşşâka cân virür
Ben nâ-tüvâna mülk-i 'ademden nişân virür

2. Beyit Şâ'ir-i Mergüb-ı âlem Sâkinî (Gürbüz 2011: 409)

Bu şiirin de yukarıdaki şiir gibi nazire olduğu söylenebilir. Çünkü aynı uyak ve redif ile aynı anlam örüntülerinde bu şiir dışında 8 matla daha bulunmaktadır.

Beytin üzerinde Kâbilî'nin şair hakkında kullandığı tanıtıcı ifadeye göre Sâkinî, önemli bir şair olup şairlerin ve insanların onun şiirine rağbet etmektedir.

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün
Beni tîr-i müjeyle urdı bir yâr-ı kemân-ebrü
Ben öldüm düstlar sehm-i kazâdan sizlere yâ hû

4. Tartışma-Sonuç

Klâsik Türk Edebiyatında, Sâkinî mahlasıyla şiir yazan şairler üzerinde bir araştırma olan makalemizde elde edilen bulgular ekseninde önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre;

Sâkinî mahlasıyla şiirleri bulunan şairlerin, şiir örneklerine bakıldığında bunların en geç 17. yüzyılın ilk yarısında hatta ilk çeyreğinde yaşadıkları söylenebilir. Şiir örneklerinin içinde bulunduğu eserlerin yazım yılları ve aynı yıllarda yaşamış diğer şairlerin de değerlendirilmesi sonucu bu şairlerin en erken 16. yüzyılda doğdukları ve bu yüzyılın ikinci yarısında yaşadıkları tahmin edilmektedir.

Kaynaklarda Sâkinî ve Musullu Sâkinî olarak nitelendirilen en az iki şairin varlığı görülmektedir. Fakat bu ikisinin aynı şairler olabileceği gibi, aynı mahlası kullanan farklı şairler olmaları da muhtemeldir.

Kâsımî Mecmuasında Sâkinî'ye ait bir gazel ve Musullu Sâkinî'ye ait iki gazel vardır. Her iki şairin farklı kişiler veya aynı şair olduğu söylenebilir. Fakat her iki bilginin aynı şaire ait olması kuvvetle muhtemeldir.

Hisâlî Mecmuasında Sâkinî adı iki yerde geçmektedir. Esere bu mahlaslı iki matla bulunmaktadır. Bu şiirlerin nazire şiir olduğu söylenebilir.

Kâbilî Mecmuası'nda da bu mahlasla görülen şaire ait iki beyit, iki farklı nazire şiir seçkisi arasında bulunmaktadır.

Sâkinî üzerinde bugüne kadar tanıtıcı bir çalışma olmamıştır. Sadece "Sâkinî" adıyla bir ansiklopedi maddesi hazırlanmıştır. Şairin adı ve iki beyit şiir örneği üzerindeki bu çalışma tanıtıcı olarak yeterlidir. Fakat günden güne yeni çalışmalar sonucu yeni birçok bilgi sayesinde bilgilerin sürekli güncellenmesi gerektiği de bir ayrı bir gerçekliktir. Bununla birlikte, günümüzde her yeni mecmuanın bir hazine gibi araştırılması sonucunda birçok yeni şaire ait yeni bilgi gün yüzüne çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığında, mecmuaların ve elde edilen verilerin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesinin önemi görülmektedir.

Çalışmamıza konu olan "Sâkinî" mahlaslı şiirlerin ikisinin başlığında "Müşulî" ibaresi bulunur. Kâsımî birçok şiirin başlığında bu şairin mahlasıyla birlikte ona ait tanıtıcı bilgiler vermiştir. Bu durumda Kâsımî'nin Musullu olarak bildiği bir Sâkinî'nin varlığı söz

konusudur. Bir şiirde ise sadece “Sâkinî” başlığı geçmektedir. Bu şiirlerin Musullu şaire ait olup olmadığı net değildir. Fakat Kâsimî'nin aynı şairden bahsetmiş olması muhtemeldir.

Bu bilgilerle birlikte Kâbilî'nin eserinin 1585 yılı ve sonrasında yazılmaya başlanmış olmasına bakılırsa, Sâkinî veya Musullu Sâkinî'nin bu yıllarda yaşamış önemli bir şair olduğu söylenebilir.

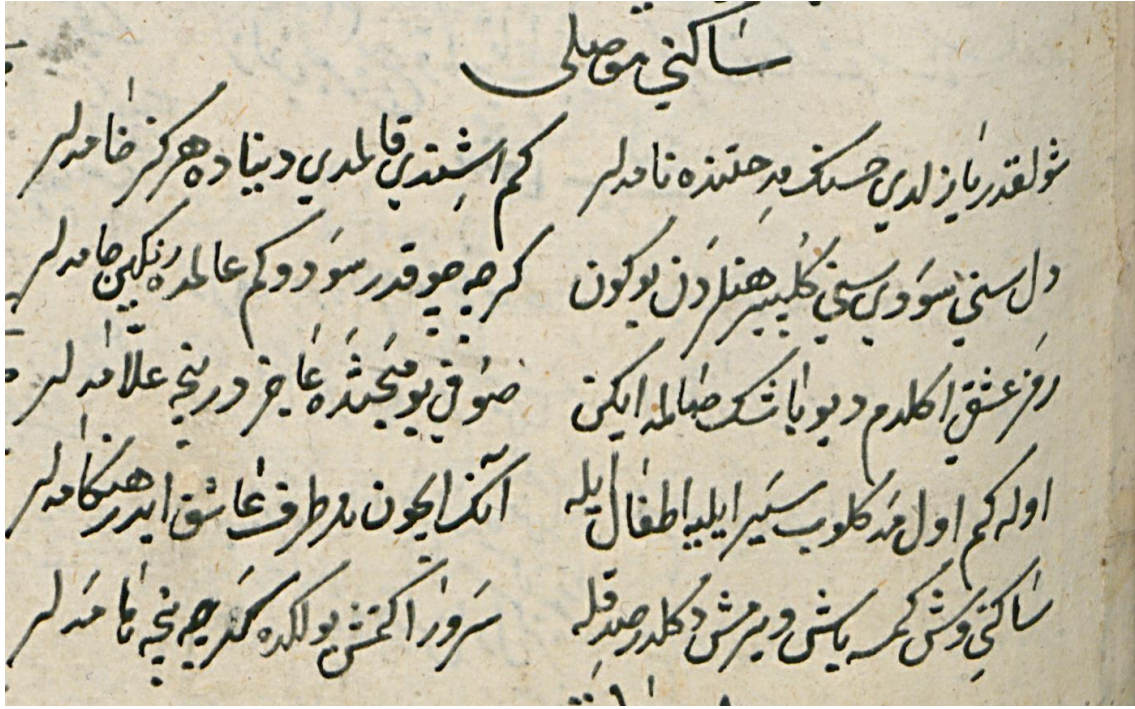
Çalışmamız sayesinde Sâkinî mahlaslı şairlere ait üç gazel ile dört gazeline ait dört matla tespit edilmiş olup ilim âleminin dikkatine sunulmuştur.

Kaynaklar

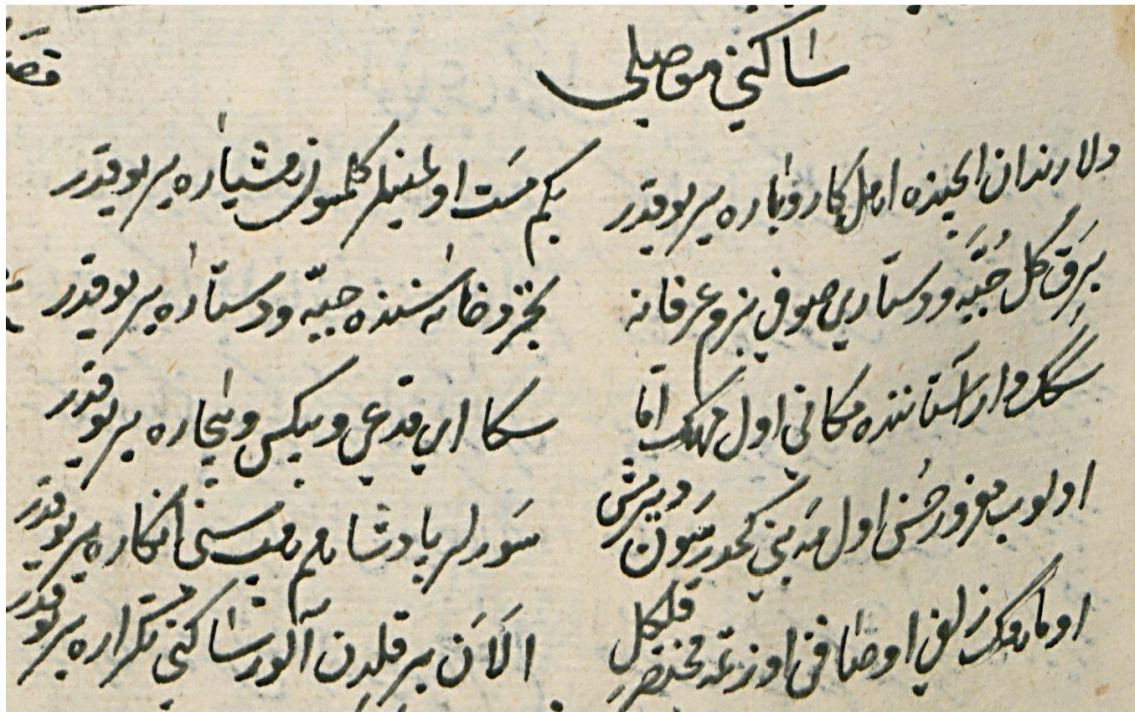
- Gürbüz, M. (2011). “Kâbilî'nin Sultan-ı Hubâna Münâsib Eşâr Adlı Şiir Mecmuası”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi
- Gürbüz, M. (2014). Kâbili, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Erişim Adresi: <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4400>. Erişim Tarihi: 20.10.2019.
- Hisâlî, *Metâliü'n-Nezâir* I, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Nu: AEMNZ 679, 230 yk. (460s).
- Hisâlî, *Metâliü'n-Nezâir* I, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nu: 4252
- Hisâlî, *Metâliü'n-Nezâir* II, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Nu: AEMNZ 680, 290 yk. (580s).
- Hisâlî, *Metâliü'n-Nezâir* II, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nu: 4253
- İçli, A. (2018). “Kasımî Mecmuası'nın İçerik Analizi”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (40), 468-499. DOI: 10.17498/kdeniz.483603.
- Kalyon, A. (2011). *Peştelî Hisâlî Metâliü'n-nezâ'ir (İkinci - Cilt) İnceleme - Metin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Kaplan, Y. (2013). *Hulkî, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*. Erişim adresi: <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=999>. Erişim Tarihi: 25.10.2019
- Kâsimî (1625) *Kâsimî Mecmuası (Bahru'l-Maarif)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Yazma Eser Salonu, ASL 625, Mec 83.
- Kaya, B. (2003). *Hisâlî Hayatı-Eserleri ve Metâli'ü'n-nezâ'ir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara. www.yazmalar.gov.tr

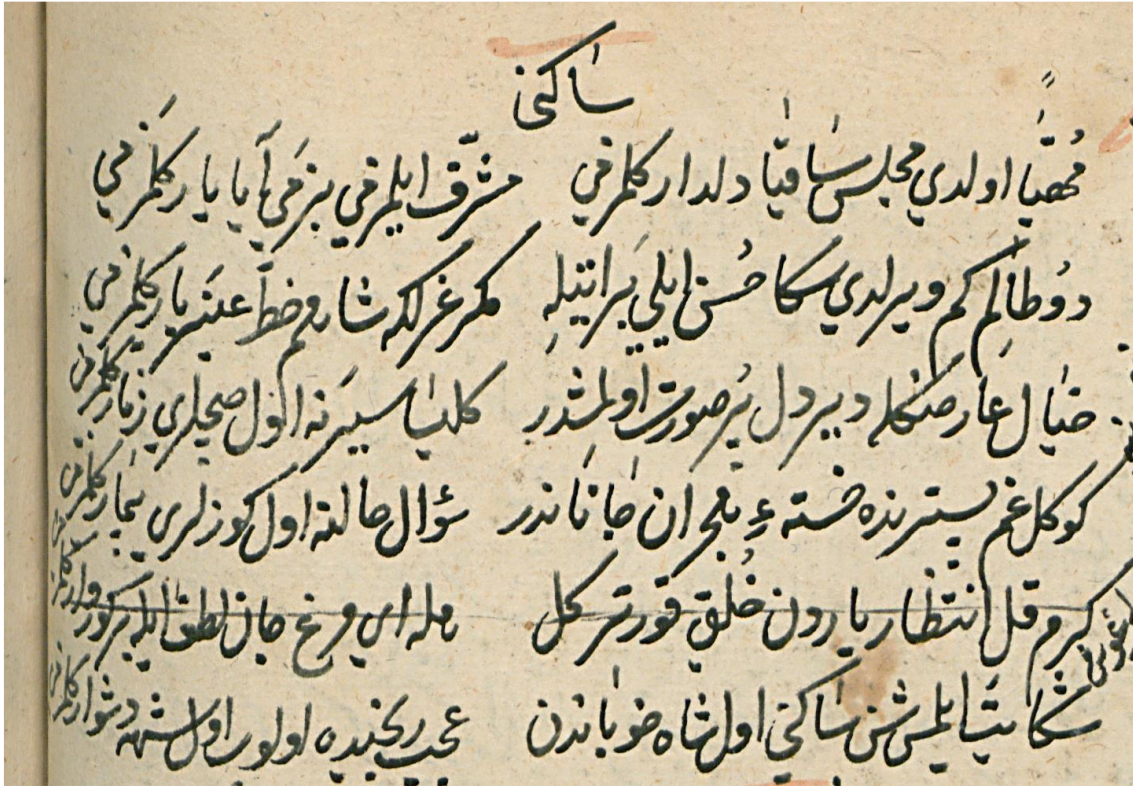
Ek: Musullu Sâkinî'ye atfedilen gazel örnekleri
KM 49a

50a

122b

KORKUT ATA TÜRKİYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue 1 (Aralık/December 2019), s. 11-18.
|| Geliş Tarihi-Received: 2.12.2019
|| Kabul Tarihi-Accepted: 19.12.2019
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

KUTADGU BİLİĞ DİZİNİNDEKİ BİR KELİME HAKKINDA VIII: İGDIŞ VE İGDIŞÇİ ÜZERİNE

ABOUT A WORD IN THE INDEX OF QUTADGU BİLİĞ VIII: İGDIŞ AND İGDIŞÇİ

Erdem UÇAR*

Öz

Kutadgu Bilig'in neşredilmesinin üzerinden 70 yıl geçmiştir. Bu zaman zarfında, eserin neşrindeki ve dizinindeki kelimeler hakkında birçok yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri sunulmuştur. Arat, *Kutadgu Bilig*'in metnini en doğru şekilde anlamaya çalışıp Türkiye Türkçesine aktarmaya çalışmıştır. Ancak böyle uzun bir metinde anlamlandırmaların her zaman başarılı olduğu söylenemez. *Kutadgu Bilig*'teki *igdiş* ve *igdişçi* anlam bakımından sorunludur. Makalede, neşirdeki bu iki kelime üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *igdiş, igdişçi, etimoloji, Eski Türkçe, Kutadgu Bilig.*

Abstract

It has been over 70 years since *Qutadgu Bilig* was edited. During this time, many new readings and explanations have been presented about this edition and edition's index. Arat tried to understand the *Qutadgu Bilig* in the most accurate way and tried to translate it to Turkish. However, Arat was not always able to make an accurate meaning in such a long text like *Qutadgu Bilig*. *igdiş* and *igdişçi* are problematic in terms of meaning. It will focus on these words in edition.

Keywords: *igdiş, igdişçi, etymology, Old Turkic, Qutadgu Bilig.*

*Kutadgu Bilig'*deki bazı kelimelerin anlamları şüphelidir. Şüpheli olan kelimelere dayanarak eserdeki beyitlere doğru anlam verebilmek mümkün olmamaktadır. Bu düşünceden hareketle daha önce yayımladığım makalelerimde anlamı ve yapısı sorunlu bazı kelimeleri açıklığa kavuşturmaya çalışmışım. Bu makalemde, anlamını ve yapısını açıklığa kavuşturmak istediğim kelimeler *igdiş* ve *igdişçi'*dir. Kelimenin anlamı konusunda kaynaklar farklı bilgiler vermekte ve verilen bilgilerin kelimenin bugünkü anlamıyla pek uyumadığı görülmektedir. Bunları tartışabilmek için ilk önce kelimenin Eski Türkçe kaynaklarda nasıl zikredildiğine bakmak faydalı olacaktır.

*Drevnetyurkskiy Slovar'*da *igdiş* için '1. beslenmiş, yetiştirilmiş; 2. besi çiftlik hayvanı' (Nadelyayev vd. 1969: 204a-b) anlamları gösterilmiştir. Räsänen, sözlüğünde kelimenin Çağatayca ve Osmanlıcada *egdiç~igdiş~eydiç~eydiş* 'melez yük hayvanı' şekillerinde yaşadığını kaydetmiştir (1969: 37a). Clauson, kelimenin *igid-* '(hayvanı veya insanı) beslemek' fiilinden türetildiğini, asıl anlamının 'besi çiftlik hayvanı' olduğunu ve daha sonra kelimenin 'melez, kırma' anlamını kazandığını ifade etmiştir (1972: 103a-b). Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen'*deki *igdiş* maddesinde kelimenin anlamını 'ana bir, baba farklı evlat' anlamında göstermiştir. Kelimenin Türkçe *igid-* 'beslemek, yetiştirmek' fiilinden geldiğini ve kelimenin aynı zamanda 'piç, gayri meşru çocuk' anlamında olabileceğini ileri sürmüştür (1965: 92-93). Erdal, *igdiş*'in *igid-* 'beslemek, yetiştirmek' fiilinin nesnesini gösterdiğini belirtmiştir (1991: 267). Tietze, *Etimolojik Sözlüğü'*nde kelimeyi *igdiş/igdiç* 'hadım edilmiş (hayvan, bilhassa at)' olarak göstermiş ve kelimenin Eski Türkçe *igdiş* 'melez' kaynaklı olduğunu ifade etmiştir (2016b: 575). Tietze, ayrıca Anadolu Ağızlarındaki *aydaş~aydaşık~aydeş* 'zayıf, cılız; anormal doğan çocuk, beceriksiz; igdiş' kelimesini de Eski Türkçe *igdiş* 'melez' ile ilişkilendirmiştir (2016a: 505).

İgdiş'in Türk dili tarihindeki tanıklarına baktığımızda kelimenin ilk olarak *Kutadgu Bilig*'te görüldüğü anlaşılmaktadır. Eserdeki tanıkları aşağıda ayrıntılı olarak değerlendireceğim. Ancak kelimenin *Divanü Lugati't-Türk*'teki mevcudiyeti konusu üzerinde biraz durmak istiyorum. Kaşgarî'nin kelimeyi kaydedip kaydetmediğini kesin olarak bilemiyoruz.

Divanü Lugati't-Türk'te *igdiş* orijinal metinde (611/7) şeklinde yazılmıştır. Kaşgarî, kelimeyi *kañdaş kadaş* 'babası aynı, annesi farklı çocuklar' maddesi için verilen örnek cümlede zikretmiştir: *kañdaş kama urur igdiş örü tartar* "Babası aynı olan çocuklar birbirini döver, anneleri aynı olan çocuklar birbirine yardım eder". Atalay (1986: 382) ve Brockelmann (1928: 65), kelimeyi *igdiş* 'ana bir kardeş' olarak göstermiştir. *Drevnetyurkskiy Slovar'*da Kaşgarî'deki *igdiş*, *ögdeş* 'annesi bir kardeş' olarak değiştirilmiştir (Nadelyayev vd. 1969: 204b, 379b). Clauson da aynı fikirdedir (1972: 103a). Dankoff-Kelly de kelimenin *ögdeş* 'aynı anadan olan çocuklar' olarak düzeltilmesi gerektiğini düşünmüştür (1984: 611 [s. 345]). Ercilasun-Akkoyunlu da aynı kanaattedir (2014: 611 [s. 503-504]).

Kaşgarî'nin metinde *igdiş* şeklinde kaydettiği kelimenin, örnek cümlelerin bağlamına göre *ögdeş* şeklinde değiştirilme teklifi cümlelerin anlamına baktığımızda mantıklı gözükmemektedir. Ancak Clauson'un ifade ettiği üzere (1972: 103a) *ögdeş* kelimesi Eski Türkçe içinde tekörnek (hapax) özelliğindedir. Şimdiye değin kelimenin başka bir metinde tanıklanmaması bu düzeltme teklifinin tekrar değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kaşgarî, *kañdaş*'ın Arapça karşılığını *banü'l-allāt* 'babaları aynı, anneleri farklı çocuklar veya kardeşler', *igdiş*'in Arapça karşılığını *banü'l-hayāf* 'anneleri aynı, babaları farklı çocuklar veya kardeşler' olarak göstermiştir. Kaşgarî, *ög* kelimesini biliyordu, zira

sözlüğünde *ögsüz* (< *ög+süz*) ‘yetim’ (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 61 [s. 47]) kelimesini kaydetmiştir, ancak *ögdeş* şeklinde yazılan bir kelimeye sözlüğünde rastlanmamaktadır.

O hâlde, *kaşdaş* kelimesi için verdiği örnek cümlede Kaşgarî neden *ögdeş* yazmayıp *igdiş* yazmış olabilir şeklinde bir soru akla gelmektedir. Tabii müstensihthen kaynaklanan bir yazım hatasını düşünmek her zaman mümkündür. Ancak başka bir ihtimal daha düşünülemez mi?

Divanü Lugatî't-Türk'ün yazıcısının yanlış yazdığını düşünsek bile *ögdeş* diye bir kelimenin başka bir metinde rastlanmaması bu teklifin kabulünü oldukça zorlaştırmaktadır. Belki de Kaşgarî, *igdiş* ile ‘annesi bir, babası farklı olan ve ailede de besleme ve evlatlık gibi kabul edilen kardeşleri’ kast etmiş olmalıdır. Bu teklif, *igdiş*'in başka metinlerdeki kullanımı ve anlamı ile uyusmaktadır.

Türk dili tarihinde *igdiş* kelimesi Orta Türkçede bazı metinlerde az da olsa görülüyor. Krş. *igdiş* ‘iğdiş, erkekliği burulmuş hayvan’ (Ağar 1989: 79b/47 [s. 179]); *egdiş* ‘melez at’ (Houtsma 1894: 51).

Vambéry, Çağatayca sözlükçesinde ilginç bir şekilde kelimeyi *igdig* ‘iğdiş edilmiş at’ olarak kaydetmiştir (1867: 236b).

Ancak *İbnü'l-Mühennâ Lugatî*'nda *igdiş* için verilen anlam oldukça dikkate değerdir: ‘al-muvallad, anneleri aynı babaları farklı çocuk’ (Melioranskiy 1900: 78a).

Çağatayca-Farsça sözlük olan *Sanglax*'ta *igdiş~igdiç* için şu anlamlar gösterilmiştir: ‘1. babası cins, anası cins olmayan at; 2. sevilen ve talep edilen; 3. burulmuş at’ (Clauson 1960: 108 v28, 43a).

Redhause'nin sözlüğünde *igdiç~igdiş* ‘kısırlaştırma’ ve *igdiçle-* ‘kısırlaştırmak (at, vb.)’ kaydedilmiştir (1890: 301a). Radloff, *Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde kelimeyi sadece Osmanlıcadan tanıklamış ve *eydiç~eydiş* ‘iğdiş edilmiş yük hayvanı’; *eydişle-* ‘atı iğdiş etmek’ olarak göstermiştir (1893: 670b). *Kamus-ı Türkî*'de *igdiç~igdiş* ‘enmiş at, binek beygiri’ (1317: 245a) ve *Lehce-i Osmânî*'de *igdiş* ‘iğdiç enmiş, burulmuş at, ahta hayvan beygir, bârgîr, binek yük külüğü’ (1293: 111) anlamıyla kaydedilmiştir.

Orta Türkçe metinlerde kelimeye verilen anlama baktığımızda kelimenin genel olarak hayvanlarla, bilhassa at ile ilgili olduğu görülmektedir. Aslında, Eski Türkçede *igdiş* kelimesi insanlar ve hayvanlar için ortak kullanılan kelimelerden biri olmalıdır. Caferoğlu, Türkçede insanlar ve hayvanlar için ortak kullanılan pek çok kelime bulunduğunu tespit etmiştir (1969). *igdiş* de bunlar arasında değerlendirilmelidir. Daha önceki kaynaklarda gösterildiği gibi *igdiş*, *igid-* fiilinden {-X}s ile oluşturulmuştur. *igdiş*'in insanlar ve hayvanlar için ortak kullanılması'nın nedeni aslında kökü olan *igid-* ile ilgilidir, zira Eski Türkçede *igid~igit-* fiili ‘beslemek, yetiştirmek’ (Clauson 1972: 103b) anlamıyla hayvanlar ve insanlar için ortak kullanılan bir fiildir. Mesela, Bilge Kagan yazıtının doğu yüzündeki tanıklar bunu açıkça göstermektedir. Yazıtın 23. satırında *igid-* fiili insan için kullanılmıştır: bodunug *igideyin* téyin “halkı besleyeyim diye”, ancak fiil aynı yazıtın 38. satırında hayvan için kullanılmıştır: ol ylıkıg alıp *igit<t>im* “O hayvanı alıp yetiştirdim”.

Aynı şekilde, Eski Türkçedeki *éne-* ‘burmak, iğdiş etmek’ (Clauson 1972: 171a) fiili de insan ve hayvan için kullanılan ortak bir kelimedir. Aslında benzer durum Arapça *haşâ* ‘burmak’ için de geçerlidir, zira bu fiil de insan ve hayvan için kullanılan ortak fiillerden biridir. Ancak İslam dininde erkeğin hadım edilmesi yasaklanmıştır, hayvanların iğdiş edilmesinin dinî hükmü ise tartışmalıdır (Yaran 1997: 3a-c). Dolayısıyla, Türklerin hayvanları iğdiş etme geleneğini İslam öncesi dönemden getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kutadgu Bilig neşrinde, eserin dizinine göre *igdiş* ve onunla ilgili beş kelime geçmektedir:

1. *igid-* ‘terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek, beslemek’ [24 kez, beyit 1, 24, vs.] (Arat 1979: 189).
2. *igdil-* (< *igid-il-*) ‘terbiye edilmek, eğitilmek’ [1 kez, beyit 3281] (Arat 1979: 189).
3. *igdile-~igtile-* (< *igtü+le-*)¹ ‘beslemek’ [1 kez, beyit 6559] (Arat 1979: 189).
4. *igdiş* (< *igid-iş*) ‘anaları bir olan (ögdeş)’ [3 kez, beyit 1554, 2884, 5590] (Arat 1979: 189)
5. *igdişçi* (< *igid-iş+çi*) ‘hayvan yetiştiricisi’ [4 kez, beyit C58, 4439, 4454, S446] (Arat 1979: 189)

Kutadgu Bilig’te *igid-*, *igdil-* ve *igdile-~igtile-*’nin anlamı açıktır. Bu nedenle, makalemde 4. ve 5. maddedeki *igdiş* ve *igdişçi*’nin eserdeki anlamı üzerinde durmak istiyorum.

Kutadgu Bilig’de *igdiş* kelimesi üç beyitte geçmektedir. Beyitler şunlardır:

men *igdiş* kuluñ men tapuğçı seniñ

yuluğ bolsu canım iligke meniñ (Arat 1947: 1554 [s. 172])

“Ben senin himaye ettiğin bir kulunum, senin hizmetkârınım; hükümdar için canım feda olsun” (Arat 1959: 120).

öz *igdiş* kerek keç sınamış yılın

könül basmış erse könitmiş yolın (Arat 1947: 2884 [s. 299])

“Öz kardeşlerinden veya uzun yıllar iyice tecrübe edilmiş, nefesine hâkim ve doğru yolda yürüyen biri olmalıdır.” (Arat 1959: 212).

tarığçı tarığka irig bolsunu

yime yilkıçı *igdiş* öklitsüni (Arat 1947: 5590 [s. 555])

“Çiftçiler çiftlikte gayret etsinler, hayvan besleyenler de onları çoğalsınlar.” (Arat 1959: 400).

Radloff, 1554. beyitte kelimeyi *ektış* ‘evdeki köle, hizmetçi’ (1900: 142) ve 5590. beyitte de *ektış* ‘hayvan sürüsü’ (1910: 468) şeklinde okuyup tercüme etmiştir. Arat, *igdiş*’i 1554. beyitte ‘himaye ettiğin’ (1959: 120), 2884. beyitte ‘kardeşler’ (1959: 212) ve 5590. beyitte de ‘onları (hayvanları)’ (1959: 400) ile aktarmıştır, ancak *Kutadgu Bilig*’in dizinine *igdiş* maddesinde kelimenin anlamı ‘anaları bir olan (ögdeş)’ (Arat 1979: 189) olarak kaydedilmiştir. *Drevnetyurkskiy Slovar*’da 1554. ve 2884. beyitteki *igdiş* ‘besleme, yetiştirme’ ve 5590. beyitte de ‘evcil besleme hayvanı’ (Nadelyayev vd. 1969: 204a-b) ile tercüme edilmiştir. Clauson, *igdiş*’i 1554. beyitte ‘besleme çiftlik hayvanı (?)’ ve 5590. beyitte de ‘melez (veya besi hayvanı)’ (1972: 103a) ile tercüme etmiştir. Dankoff ise, *igdiş*’i 1554. beyitte ‘köle’ (1983: 120), 2884. beyitte ‘cins, asil’ (1983: 135) ve 5590. beyitte de ‘çiftlik hayvanı’ (1983: 221) ile tercüme etmiştir.

Ben 1554. ve 2884. beyitlerde kelimenin ‘besleme, evlatlık, hizmetçi’, 5590. beyitte de ‘hadım edilmiş veya burulmuş, *igdiş* edilmiş at’ anlamında olabileceğini tahmin

¹ Bu tanık, *Kutadgu Bilig*’te Yusuf has Hacib’e ait olan, ama şekil ve konu bakımından esere ait olmayan şiirler kısmında yer almaktadır ve sadece Kahire nüshasında (388/11) geçmektedir. *igid-*’ten türetilen *igdü-igtü* ‘besi hayvanı’ isim tabanından {+IA-} ile yapılan *igdüle-~igtüle-* ‘beslemek’ fiili Eski Türkçede başka metinlerde de görülüyor (Clauson 1972: 104b; Erdal 1991: 437). Kahire yazmasındaki *igtile-* (sic!) de muhtemelen Eski Türkçe *igdüle-~igtüle-* ile aynı fiil olmalıdır.

ediyorum. Bu anlamlar, Orta Türkçe metinlerde kelimenin bilinen anlamları arasında yer almaktadır.

Diğer taraftan, *igdişçi* bâb başlıkları dışında şu iki beyitte daha geçiyor:

munıñda basa ol bu *igdişçiler*

ķamuğ yılķılarka bular başķılar (Arat 1947: 4439 [s. 446])

“Bundan sonra hayvan yetiştirenler gelir; hayvan sürülerinin başında bunlar bulunurlar” (Arat 1959: 321).

bu yanlıg bolur emdi *igdişçiler*

ķatılmaķ tilese sözüñ yolķılar (Arat 1947: 4454 [s. 447])

“İşte hayvan yetiştirenler böyle olurlar; onlara katılmak istersen, bu sözüm sana yolu gösterir” (Arat 1959: 322).

Kutadgu Bilig'in dizininde *igdişçi* maddesinde kelimenin anlamı ‘hayvan yetiştiricisi’ (Arat 1979: 189) olarak gösterilmiştir. Eserde, *igdişçi* meslek gurubu müstakil bir bâb altında ele alınmıştır (4439-4455. beyitler). Bu bâbın 4441-4442. beyitlerinde *igdişçi*'nin ne yaptığı hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz:

yigü keğgü mingü at adğır sülük

bulardın çıkar hem yüdürgü kölük (Arat 1947: 4441 [s. 446])

“Yiyeceđi, giyeceği ve ordunun binek arı, aygın ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler.” (Arat 1959: 321).

ķımız süt ya yün yağ ya yoğrut ķurut

yađım ya kiđiz hem *erej ewke* tut (Arat 1947: 4442 [s. 446])

“Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğun ve peynir ile evin rahatını temin eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir.” (Arat 1959: 321).

Burada 4442. beytin ikinci mısrası hakkında birkaç noktaya dikkat çekmem gerekiyor. Mısra anlam bakımından biraz sorunludur. Kanaatimce mısranın anlamının düğümlendiği yer *erej ewke* kısmındadır. Arat, Viyana yazmasındaki *erez*'i (127/7) *erej*² olarak değiştirip neşrine almıştır. Kelimenin anlamı *Kutadgu Bilig* dizininde ‘huzur, rahat’ (Arat 1979: 156) olarak gösterilmiştir. Arat, mısrayı “evin rahatını temin eden yaygı veya keçe” şeklinde aktarmıştır (1959: 321). Arat, 4442. beyitteki *erej tut*'u ‘rahatı temin eden’ olarak anlamıştır, ancak 5187. beyitte aynı ibarenin *erej tutmağil* şeklini Arat ‘huzur olarak kabul etme’ (1959: 374) şeklinde anlamlandırmıştır. 5187. beyitteki anlam beyte ve bağlama gayet uygunken, aynısını 4442. beyit için söylemek zordur. Arat'ın Viyana yazmasından neşre dâhil ettiği *erej*'in yerine Fergana (320/3) ve Kahire (264/3) yazmalarında *ezer* veya *azar* bulunmaktadır. Viyana yazmasının istinsahında kullanılan kaynak yazma muhtemelen Arap harfli bir nüshaydı. Orada kelime belki de harflerin noktalaması olmadan (رر) şeklinde yazılmıştı. Viyana yazmasının müstensihisi de bu kelimeyi *erez* şeklinde Uygur harflerine aktardı. Ancak Kahire ve Fergana yazmalarında kelimenin *azar* veya *ezer* şeklinde okunması mümkündür. Clauson, bu mısradaki tercihini Fergana ve Kahire yazmalarından kullanarak *azar* okunuşunu benimsemiştir (1972: 289b). Clauson'un da belirttiği üzere *azar* ‘azıcık’ Eski Türkçede başka bir metinde görülmüyor. Zaten Eski

² Clauson, *erej* ‘mutluluk, saadet’ kelimesinin Sođdça kaynaklı olduğu fikrindedir (1972: 200a-b). Aynı görüş Sertkaya 2009: 35'te de tekrarlanmıştır.

Türkçede *az'*in küçültme ekli şekli *azk(t)ya* 'azıcık' olarak geçer. Ancak Clauson'un *azar* tercihi *erej'*e nazaran yine de daha anlamlı gözükmektedir. Dankoff da Clauson'un teklifini kabul etmiştir (1983: 184). O hâlde, mısrayı şu şekilde kabul edip anlamlandırmak mümkündür: *yağım ya kiğiz hem azar ewke tut* "halı ve keçeyi azıcık olarak evine al".

*Kutadgu Bilig'*te {-gU} ekinin kalıcı isimler yaptığı görülse de aslında ek çoğunlukla gelecek zaman sıfat fiili olarak kullanılmıştır (Ercilasun 1984: 173-175). 4441. beyitteki {-gU} ekli yapıların metinde gelecek zaman sıfat fiili olarak vazife gördüğünü düşünüyorum. Arat, bu beyitte ekin kalıcı isim yaptığını düşünerek beyti aktarmıştır. Bana göre, beyitte şu sıfat tamlamaları bulunmaktadır: *yégü at* 'yenilecek at'; *keğgü at* 'giysilik at'; *mingü at* 'binilecek at'; *sülüğ ağğır* 'askerlik aygır' ve *yüdürgü kölük* 'taşıyıcı at, vs.'. Bu yoruma göre, 4441. beyitte at ve at türü hayvanlar hakkında bilgi bulunmaktadır. Beyitte genel anlamda bir hayvancılık konusunun dile getirilmediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, beyitte *igdişçi'*lerin sadece at (veya binek hayvanları) ile meşgul olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4442. beyitte *igdişçi'*nin topluma sunduğu ürünler sıralanmıştır. Bu ürünlere bakılarak *igdişçi'*nin çiftlik hayvanlarıyla meşgul olduğu zannedilmiştir. Ancak beyitte sıralanan ürünlerin hepsinin attan üretilen ürünler olabileceği görülmektedir: *kımız, süt, yün, yağ, yoğrut, kurut, yağım, kiğiz*. Dolayısıyla, 4439. beyitteki *kanığ yılklarğa* ile kast edilen anlamın 'bütün at türleri ile ilgilenen' olabileceğini tahmin ediyorum.

Sonuç

*Kutadgu Bilig'*te *igdiş* ve *igdişçi* kelimeleri bugünkü anlamından farklı olarak kullanılmıştır:

1. Eski Türkçede *igdiş* sözü insan ve hayvanlar için kullanılan ortak sözlerden biridir. Buna göre, *igdiş* '1. (insan için) besleme, evlatlık; 2. köle, hizmetçi; 3. (hayvan için) iğdiş edilmiş, burulmuş hayvan, bilhassa at' anlamında olmalıdır.
2. *Kutadgu Bilig'*in 1554. ve 2884. beyitlerinde *igdiş*'in 'besleme, evlatlık hizmetçi' gibi anlamda kullanılmış olması oldukça muhtemeldir. 5590. beyitte ise kelime 'iğdiş edilmiş at' anlamındadır.
3. *Kutadgu Bilig'*te *igdişçi'*nin genel olarak çiftlik hayvanları ile ilgilenen meslek gurubunu temsil etmesi hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Bu nedenle muhtemelen *igdişçi* 'at iğdiş edip yetiştiren' meslek gurubunu gösteriyor olmalıdır.

Kaynakça

- Ağar, M. E. (1989). *Kitâbu Fi'l-Fıkh bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Ahmed Vefik Paşa (1293). *Lehce-i Osmânî*, İstanbul: Tabhâne-i Âmire.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Arat, R. R. (1959). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*, İndeksi Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, vd. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgati't-Türk III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Brockelmann, C. (1928). *Mitteltürkischer Wortschatz nach Maḥmūd al-Kāşğarīs Divān Lugāt at-Türk*, Otto Harrassowitz, Leipzig.

- Caferoğlu, A. (1969). "Filolojide İnsan ve Hayvan Soybirliği", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1968*, s. 1-15.
- Clauson, S. G. (1960). *Sanglax: A Persian guide to the Turkish language by Muhammad Mahdī Xān, Facsimile text with an introduction and indices*, Luzac, London.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press, Oxford.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1982). *Mahmut el-Kāşzari: Compendium of the Turkic Dialects (Dīvān Luyāt at-Türk) I*, Harvard University Press, Harvard.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1984). *Mahmut el-Kāşzari: Compendium of the Turkic Dialects (Dīvān Luyāt at-Türk) II*, Harvard University Press, Harvard.
- Dankoff, R. (1983). *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): a Turko-Islamic Mirror for Princes*, University of Chicago Press, Chicago and London.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, unter Besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timurizeit II*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud: Dīvānu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a functional approach to the lexicon I-II*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Houtsma, M. T. (1894). *Ein türkisch-arabisches Glossar, nach der Leidener Handschrift*, E. J. Brill, Leiden.
- Melioranskiy, P. M. (1900). *Arab' Filolog': O Turetskom' Yazıki, Arabskiy Tekst' İzdal' i Sna'dil' Pervodom' i Vvedeniem'*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg'.
- Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR, Leningrad.
- Radloff, W. (1893). *Versuch eines Wörterbuch der Türk-Dialecte, Erster Band: die Vocale*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk', St. Petersburg.
- Radloff, W. (1900). *Das Kutatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bâlasagun, Theil II: Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo, I. Lieferung: p. 2-95 der Wiener Handschrift, Commissionaire der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg.*
- Radloff, W. (1910). *Das Kutatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bâlasagun, Theil II: Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo [II. Lieferung: p. 95-185 der Wiener Handschrift], Commissionaire der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg.*
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Redhause, S. J. W. (1890). *A Turkish and English Lexicon, Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*, A. H. Boyajian, Constantinople.

- Sertkaya, O. F. (2009). "Dîvânü Lügati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler", *Dil Araştırmaları*, Sayı 5, s. 9-38.
- Şemsettin Sami (1317). *Kamus-ı Türkî, Dersa'âdet Matbaası, İstanbul.*
- Tietze, A. (2016a). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I: A-B*, TÜBA Yayın Editörü: Semih Tezcan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- Tietze, A. (2016b). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı III: F-J*, TÜBA Yayın Editörü: Semih Tezcan, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- Üşenmez, E. & Uçar E. (2014). *İslamî Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Kahire Nüshası (Tıpkıbasım)*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Vambéry, H. (1867). *Çagataische Sprachstudien, enthaltend grammatikalischen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch der çagataischen Sprache*, F. A. Brockhaus, Leipzig.
- Yaran, R. (1997). "Hadım" Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15, s. 3a-c.
- Yusuf Has Hacib (2015a). *Kutadgu Bilig B Fergana Nüshası (Taşkent Devlet Şarkşünaslık İnstituti Huzuridegi Abu Rayhan Beruniy Namli Şark Kolyazmaları Merkezi 1809. nr.)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yusuf Has Hacib (2015b). *Kutadgu Bilig A Viyana Nüshası (Wien, ÖNB, Cod. A. F. 13)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KORKUT ATA TÜRKİYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue 1 (Aralık/December 2019), s. 19-25.
|| Geliş Tarihi-Received: 30.11.2019
|| Kabul Tarihi-Accepted: 18.12.2019
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

ORHON YAZITLARINDA GÖÇ VE GÖÇ İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

MIGRATION IN ORHON INSCRIPTIONS AND WORDS ON MIGRATION

Salih DEMİRBİLEK*

Öz

Bu çalışmada Orhon yazıtlarındaki göç kavramı ele alındı. Bunun için öncelikle Bilge Kağan tarafından kaleme alınmış Köl Tigin ve ölümünden sonra diktirilmiş Bilge Kağan yazıtlarından hareket edildi. Bu iki yazıttaki metinler kağanın kendi sözleri oldukları için, burada geçen göç kavramı aynı zamanda Köktürk döneminde göç olayına nasıl bakıldığına anlamını da bizlere vermektedir. Şüphesiz bozkırda kurulmuş devletler için göç kavramı anlaşıldığında onların nasıl ayakta durabildikleri ve nasıl yıkılabildikleri de daha iyi anlaşılmış olacaktır. Çalışmada da görüleceği üzere bozkırdan her bir eksilme zayıflığa sebep olmaktadır. Tersine bir durumda ise yani bozkıra geliş ise bozkır hayatını güçlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bozkır Kültürü, Orhon Yazıtları, Göç, Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı,

Abstract

The concept of migration in the Orhon inscriptions was discussed in this study. For this reason, first of all, the inscriptions of Köl Tigin and sewed after death Bilge Khan were written by Bilge Khan. Since the texts in these two inscriptions are the words of the Khan himself, the concept of migration here also gives us the meaning of how the migration event was looked at during the Köktürk period. Surely, when the concept of migration is understood for the states established in the steppe, it will be better understood how they can survive and how they can be downfall. As can be seen in the study, each decrease from the steppe causes weakness. In the opposite case, the arrival of the steppe reinforces the life of the steppe.

Key Words: Steppe Culture, Orhon Inscriptions, Migration, Köl Tigin Inscription, Bilge Khan Inscription

Orhon Yazıtları bilindiği üzere Türk dilinin en eski yazılı metinleridir¹. Bu metinler, runik harfli yazıtlardır ve bengü taşlar olarak da adlandırılırlar. Orhon bölgesinde bulunan yazıtlardan metin boyutunda olan yazıtların başlıcaları: Ongin Yazıtı (719-720), Tonyukuk yazıtı (725), Köl Tigin Yazıtı (732), Bilge Kağan yazıtı (735) ve Köl İç Çor (İhe-Hüşotu) (7. yy.) yazıtıdır (Aydın 2014; Ölmez 2015).

Bu çalışmada göç kavramı, öncelikle bir Kağan tarafından yazdırıldıkları için Kağanlık yazıtları olarak da bilinen Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yazıtların müellifinin bir kağan olması, metinde göç kavramının bir bozkır devleti için önemini ayrıca arttırmaktadır.

Bilindiği üzere bu yazıtların müellifi II. Köktürk devletinin kağanlarından Bilge Kağan'ın bizzat kendisidir. Bilge Kağan, bu yazıtlarda devletin, nasıl ayakta tutulabileceğini ve nasıl yıkıma uğradığını bizzat kendi tarihlerinden örnekler vererek anlatmıştır. Esasen o, bu metni, milletinin: *"bakıp öğrensin, aynı hataları yapıp tekrar esir duruma düşmesin"* amacıyla taşlara yazdırmıştır.

Orhon (Kağanlık) Yazıtlarına Göre Bozkır Devletinde Göç:

Metinlerde Bilge Kağan, devletin (I.Köktürk devleti) yıkılışını başlıca üç sebebe bağlamaktadır:

- 1-Çin'in riyakâr siyaseti KT-G 5
- 2-Bilgisiz yöneticiler KT-D 5
- 3- Ötüken'den ayrılmak. KT-G 7

Bu üç sebebe bağlı olarak bozkırdaki boylar huzursuz olmuş, yaşanan isyanların sonucunda Ötüken'i terk etmek durumunda kalmışlardır. Özellikle ilk iki sebep göçü tetikleyip Bozkırı zayıflatmakta; son sebep ise yaşanan göçle birlikte Bozkırı ıssız bir hâle getirmektedir.

Bunları açacak olursak:

Bilge Kağan, yazıtların pek çok yerinde ulusunu Çin'in hilekârlığına karşı uyarmaktadır:

Tabgaç bodun tebligın kürlüg için, armakçısın için, inili eçili kiksürtükün için, begli bodunluğ yoñaşurtukın için Türk bodun, illedük ilin içgını ıdmış; kaganladuk kaganın yitürü ıdmış. Tabgaç bodunka beglik urı oğlın kul boltı; işilik kız oğlın küñ boltı. Türk begler Türk âtin it(ti). Tabgaçgı begler Tabgaç âtin tutupan Tabgaç kaganka körmış; elig yıl işig küçüg birmış." "Çin milleti sahtekâr ve huysuz olduğu için, hilekâr olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirine karşı kışkırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti, oluşturduğu devleti elden çıkarmış; kağan yaptığı kağanını yitirmiş. Bey olmaya layık evlatlarını Çin milletine kul oldu; hanım olmaya layık kız evlatları cariyeye oldu. Türk beyleri Türk adını attı. Çin'deki beyler Çin adlarını alarak Çin kağanına tabi olmuşlar; elli yıl işlerini güçlerini {ona} vermişler." KT-D 6, 7

Biriye Çogay yış, Tögültün yazı konayın tiser, Türk budun, ölsikig. Anta ańıg kişi ança boşgurur ermiş. Irak erser yablak ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş. Bilig bilmez kişi ol sabıg alıp, yağuru bardıp üküş kişi öltüg. Ol yirgerü barsar Türk bodun, ölteçi sen. "Güneyde Çogay {Yin} Dağlarına, Tögültün Ovası'na konayım dersin, Türk milleti öleceksin. Orada fesat kişiler şöyle öğretirlermiş: Uzakta olanlara kötü mal veriyorlar,

¹ Orhon Yazıtlarından yapılan metin -aktarma alıntıları Ercilasun neşrine aittir (Ercilasun 2016).

yakında olanlara iyi mal veriyorlar diye öğretirlermiş. Cahil kişiler o sözlere inanıp yakına gidince çoğunuz öldünüz. O yerlere gidersen Türk milleti, öleceksin.” KT-D 7-8

Yazıtlarda geçtiği isimle Tabgaç, kendisi için rakip gördüğü bozkır devletlerini savaşa yıkamayınca daima hileye başvurmuştur. Bu yıkıcı stratejilerinde özellikle Sun Tzu (Köseoğlu 2015) ve Chang Sun-sheng (Taşağıl 2001)'in raporları önemli rol oynamıştır. Bunların yanı sıra Çin'den gelin olarak gelen prensesler de bölücü ve yıkıcı her türlü faaliyetin içerisinde bulunmaktadırlar.

Köktürk devlet yönetim düzeni genellikle Doğu ve Batı olmak üzere iki merkezlidir ve Batı kağanlığı Doğu kağanlığına tâbidir². Ancak Çin'in kışkırtmaları sonucu olarak Batı Kağanlığı, bağımlı olduğu Doğu Kağanlığına baş kaldırması sonucunda tek devlet kısa süre içinde iki ayrı devlete dönüşmektedir. Çin, yıkıcı politikası gereği daima zayıf olanı tutmaktadır. Bunun sonucunda ayrılmış iki devletin yıpranma ve yıkımı hızlanmaktadır. Düzenin kaybolduğu böyle durumlarda boyların bozkırdan göçü (kaçışı) hızlanmaktadır. Neticede, bozkır boşalmaya; ıssız bir çöle dönmeye başlamaktadır. Bu göç olayı tabii ki bozkır devletlerinin hem askerî hem ekonomik olarak zayıflamasına sebep olmaktadır.

Devletin yıkılışına ikinci bir sebep de kağanların, beylerin uzak görüşlü olamamaları ve idare ettikleri boy ve halklara karşı adil olamamaları gösterilmiştir. Sonuçta bu davranışlar fesat doğurmuş su üstüne çıkan homurdanmalar, huzursuzluklar kısa süre içerisinde kışkırtmalarla birlikte isyana dönüşmektedir. İsyana başarıya ulaştığında yönetim değişmekte; aksine isyanın bastırılması durumunda ise yaşanan katliamlardan ötürü bozkırdan boyların göçü tetiklenmektedir. Her halükârda çıkarılmış isyan, bozkırda her iki taraf için de bir felakete dönüşmekte; kurulmuş düzen, töre alt üst olup devletin yıkılışı ya da esarete götürebilmektedir. Bu durum yazıtlarda şu şekilde tasvir edilmiştir:

Anta kisre inisi, eçisin teg kılınmaduk erinç; oğlu, kañın teg kılınmaduk erinç. Biligsiz kağan olurmuş erinç; yablak kağan olurmuş erinç. Buyruku yeme biligsiz erinç, yablak ermiş erinç. Begleri, bodunu tüzüz için, Tabgaç bodun tebligın kürlük için, armakçısın için, inili eçili kışkırtükün için, belgi bodunlig yoñaşurtükün için Türk bodun, illedük ilin içginu idmiş; kağanladuk kağanın yitürü idmiş. Tabgaç bodunka beglik urı oğlın kul boltı; kız oğlın küñ boltı. Türk begler Türk âtin it(t). Tabgaç âtin tutupan Tabgaç kağanka körmüş. “Ondan sonraki kardeşleri, ağabeyleri gibi yaratılmadılar; oğulları, babaları gibi yaratılmadılar. Bilgisiz kağanlar tahta oturmuş; kötü kağanlar tahta oturmuş. Yöneticileri de bilgisiz imiş, kötü imiş. Beyleri ve halkı doğru dürüst ve âdil olmadığı için, Çin milleti sahtekâr ve huysuz olduğu için, hilekâr olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine karşı kışkırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti, oluşturduğu devleti elden çıkarmış; kağan yaptığı kağanını yitirmiş. Bey olmaya layık erkek evlatları Çin milletine kul oldu; hanım olmaya layık kız evlatları cariye oldu. Türk beyleri Türk adını attı. Çin'deki beyler Çin adlarını alarak Çin kağanına tâbi olmuşlar.” KT-D 5-8

Devletin yıkılışına üçüncü sebep olarak boyların Ötüken'i, bozkırı terk etmeleri gösterilebilir:

Iduk Ötüken y[ir bodun, bardıg. İlgerü] (barıgma bardıg; kurıgaru barıgma bardıg. Barduk yirde edgüg ol erinç. Kañın subça yüğürti, süñüküñ tagça yatdı. Beglik urı oğluñ kul boltı; işilik kız oğluñ küñ boltı. Bilmedük için, [yablakıñın için eçim kağan uça bardı]. “Kutsal Ötüken toprağının halkı, gittiniz. Doğuya (gidenleriniz) gitti; batıya gidenleriniz gitti. Gittiğiniz yerlerde kazancınız (!) şu oldu: Kanınız su gibi aktı, kemiğiniz dağ gibi yattı. Beyliğe layık

² Kimi araştırmacılar bu görüşü kabul ederken; kimi araştırmacılar böyle bir ayırım olmadığını savunmaktadırlar.

erkek evlatlarınız kul oldu; hanımlığa layık kız evlatlarınız cariye oldu. Bilmediğ(iniz) için, sizin kötülüğünüz yüzünden amcam kağan uçup gitti {vefat etti}.” *KT-D 22-24.*

Bilge Kağanın deyişiyle Ötüken’den ayrılmak hiç kimseye bir kazanım getirmemiş bilâkis ya esaret ya da ölüm getirmektedir. Bunda bilgisiz kağanların yanlış tutumlarının yanı sıra Ötüken’i haklı haksız sebeplerle boşaltıp ayrılmış bey ve boyların da mesuliyeti bulunmaktadır. Bilge Kağan’ın şu sitemkâr ifadeleri de bu durumu özetlemektedir:

*Türk bodun, tok, arkuk sen; açsık tosık ömez sen. Bir todsar açsık ömez sen. Antağın için igidmiş kaganının sabın almatın yir sayu bardıg. Kop anta alkıntıg, arılıg. Anta kalmışı yir sayu kop toru, ölü yorıyur ertig. Teñri yarlıkadukın için, özüm kutum bar için kagan olurtum. Kagan olurup yok çıgañ bodunug kop kubratdım; çıgañ bodunug bay kıldım, az bodunug üküş kıldım. Azu, bu sabımda igid bar gu? “Türk milleti, tok {müstağni} ve inatçısın; açlık tokluk düşünmezsin. Bir doydun mu {bir daha} açlık düşünmezsin. Bu huyun yüzünden {seni} beslemiş olan kağanın sözlerini dinlemeden her yere gittin. Oralarda hep yok oldun, perişan oldun. Kalanlarınız hep bitkin vaziyette, ölecek {oraya buraya} yürüyüp duruyordunuz. Tanrı buyurduğu için, benim talihim olduğu için kağan oldum. Kağan olup yok yoksul milleti hep derleyip topladım; yoksul milleti zenginleştirdim, az milleti çoğalttım. Yoksa bu sözlerimde yalan var mı?” *KT-G 8-10**

Görüldüğü üzere yazıtlarda devletin yıkılışına götüren her bir sebep nihayetinde göç olayına dayanmaktadır. Ötüken’in terki merkezî hükümeti hem nüfus yönünden zayıflatmakta hem de toplanan vergilerin azalması sonucu devletin ekonomik yönden zayıflamasına yol açmaktadır. Bu yüzden Kağan, yazıtlarda bu durumun üzerinde önemle durmuştur.

Tersi durumlarda yani Ötüken’in güçlendiği dönemlerde ise tersine göç yaşanmakta; bir şekilde Ötüken’i terk etmiş boylar tekrar bozkıra dönmekte ve böylece bozkır insan ve hayvan yönünden artan nüfusla canlanmakta, zenginleşmektedir. Dolayısıyla merkezi hükümette hem askerî hem de artan vergilerden dolayı güçlenmekte ve zenginleşmektedir.

Yazıtlarda, Bilge Kağan kendi hizmetlerini şu şekilde anlatmaktadır:

Tör(t...) baz (kıldım. B)aş(l)ıgıg yüküntürtüm, tizligig sökürtüm. Üze Teñri, asra yir yarlıkaduk üç(ün) közün körmedük, kulkakın eşidmedük bodunumun ilgerü (.....), birigerü (.....)ka, kurıgaru (..... Sarıg altu)nın, ürün kümüşin, kırgağlıg kutayın, kinlig işgitisin, özlük atın, adgırın, kara k(işin), kök teyeñin Türküme, bodunuma kazganu birtim, iti birdim. (.....) buñsuz kıldım. Üze teñri erklig (.....) bod(un...) ança (...) tümen og(.....)ya men (.....)ün (begl)erig, bod(unug) (yeme) igidin; emgetmen, tolgatmañ! (Biriki oguş)um, Türk begler, Türk bodunum (...size) at birtim. (...)ka taşıg (...)ür. (Men özüm) kazgan(masar), yok (...) bo(ltaçı erser il yeme bodun yeme yok boltaçı ert)i. Bu kaganında, bu begleri(ñde, yiriñde su)buñd(a adrılmasar) Türk (bodun) (özün) edgü körteçi sen; ebiñe kirteçi sen; buñsuz boltaçı sen. “Dört (bir yandaki milletleri) tâbi (kıldım.) Başlıyı eğdirdim, dizliyi çöktürdüm. Üstte gök, altta yer buyurduğu için milletimi, gözle görülmemiş, kulakla işitilmemiş {yerlere}, doğuda (güneşin doğduğu yere), güneyde (gündüz ortası)na, batıda (güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar yerleştirdim. O ülkelerin sarı altı)larını, ak gümüşlerini, saçaklı ipeklilerini, misk kokulu ipeklilerini, binek atlarını, aygırlarını, kara (samurlarını), boz sincaplarını Türküm için, milletim için kazandım; düzenli bir şekilde dağıttım. (...) {Onları} sıkıntısız hâle getirdim. Üstlerinde gök bulunan {göğün altındaki} (... nice) halk(ları...) {ve} öylece (...) on binlerce ev(latları) besledim, onlara sıkıntı çektirmedim...). {Siz de} (beyler)i, millet(i) (aynı şekilde) besleyin; {onlara} zahmet ve sıkıntı çektirmeyin! (Birlik halindeki soy)um, Türk beyleri, Türk milletim! (...size) ad {şan şöhret} verdim. (...)taşı (...)ür. (Ben

kazan(masaydım), yok (...) o(lsa idim devlet de millet de yok olacak id)i. Bu kağanından, bu beyleri(nden, yerinden su)yundan (ayrılmazsan) Türk (milleti) (sen) iyilik göreceksin; çadırına gireceksin; kaygısız olacaksın." BK-K 10-14.

Kağanın ulusuna yapmış olduğu hizmetleri ise metinden hareketle maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gündüz ortasına kadar, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar; bunlar içindeki milletler kağana bağlıdır. KT- G 1

2-Çin ile antlaşmalar yapılmıştır. Serbestçe sınır ticareti yapılmaktadır. Bu da halk için bir gelir kaynağıdır. Halkın kazanıp zenginleşmesiyle merkezî hükümetin vergi gelirleri de artmıştır. KT- G 4, 5

3-Kağan, yoksul düşmüş milleti derleyip toparlamış, zengin kılmıştır. Az milleti çoğaltmıştır. KT-G 10. Öyle ki cariyeler cariye sahibi ; kullar da kul sahibi olacak bir refaha ulaşmışlardır. KT- D 21

4-Bu nutuk, ulusun bu müreffeh zamanının kıymetini bilsin; oluşturulmuş birlik ve beraberliğin kıymetini anlayıp bilsin ve ibret alsın diye bizzat kağanın kendisi tarafından ulusuna verilmektedir. KT-G 11

Dolayısıyla Kağan, milletini memnun ettiği ölçüde kendisinin ve devletinin ayakta kalacağı farkındadır. Tıpkı Şeyh Edebali'nin Osman Bey'e vermiş olduğu: "Oğul! İnsanı yaşat ki devlet yaşasın!" düsturunu hatırlatmaktadır. Göktürk döneminin bilgisi Tonyukuk'da yazıtını şu sözlerle tamamlamıştır:

Türk Bilge Kağan, Türk sir bodunug, Oguz bodunug igidü olurur. "Türk Bilge Kağan, muzaffer Türk milletini ve Oğuz halkını besleyip oturmaktadır." T II- K 4

Orhon - Kağanlık Yazıtlarında Göç İle İlgili Söz Varlığı:

Yazıtlarda göç kavram alanının anlatımında zengin bir söz varlığına sahip olduğu görülmektedir. Yazıtlarda köç ismi ya da köç- fiili kullanılmamıştır.

Yazıtlarda göç kavramı daha çok fiil üzerinde anlatılmaktadır. Bunun için de özellikle *bar- ve kon-* fiilleri göze çarpmaktadır:

Bar-: "git-, terk et- göç et-" KT, D23; *barigma bar-* "gidenleriniz git-" KT, D-24; *barduk yir* "gittiğiniz yer" KT, D-24; *Kengeres tapa bar-* "Kengeres'e doğru git-" KT, D-39; *ol yir [ger]ü bar-* "O yerlere gider-" BK, K-6; *yir sayu bar-* "her yere git-" BK, K-7; *Tabgaçgaru bar-* "Çin'e doğru git-" BK, D-35).

kon-: "gidip kon-, gidip yerleş-" KT-G 7; *kontur-* "yerleştir-" KT-D-2; *ança kontur-* "aynı şekilde yerleştir-" KT-D 21; *yaguru kon-* KT, G-5; *Tögültün Yazı kon-* KT, G-7; *Temir Kapıgka teği kontur-* KT, D-2)

Yine göç- ile ilgili diğer fiiller şunlardır:

Adrıl-: "ayrıl-" T I B 2; *adrılma-* "ayrılma-" BK, K13.

al-: *anta al-* "orada al-" BK, D-38.

İlt-: *ilet-, gönder-* KT-D 23; *yaña ilt-* "dağıtarak uzaklaşır-" KT-D 23; *süre ilt-* "sürerek uzaklaştır-" KT-D 23).

içik-: "tâbi ol-" T I B-1.

içger-: "tâbi kıl-" BK, D-25;

ıt-: *yirin subın ıt-* “yerini suyunu bırak-“ BK, D-35. *Köl Tiginig az erin irtürü ıt-* “Köl Tigin’i az sayıda er ile {oraya} ulaşsın diye gönder- KT, D-40;

kal-: “gidilen yere yerleş-“ KT-G 9; *anta kalmışu* “kalanlarınız” KT, G-9; BK, K-7; *eçü[müz apamız tutmuş yi]r su[b idi]siz kalma-* “atalarımızın tutmuş olduğu yer su sahipsiz kalma-“ BK, D-16.

kel-: “dön-“ KT-D 28; BK-D 36; *yana kel-* KT, D-28; *kelür-* “getir-“ KT, K-1, *oza kel-* “kurtulup gel-“ KT, K-7; *bu yirde kel-* “tekrar buraya gel-“ BK, D-35), *tir(ilip kel-* “topla(nıp gel-“ BK, D-29); *tirilip kel-* “toplanıp gel-“ BK, D-34. *kal(ıñın) ebirü kelür-* “mallarını çevirip getir-“ BK, D-25; *[yadağın, yalıñın] ölü, yitü [yana] kel-* “ölerek, biterek, yayan, yapıldak dönüp gel-“ BK, D-22, 23

kir-: *oguz tezip Tabgaçka kir-* “Oğuzlar kaçıp Çin’e gir-“ BK, D-38.

(*tir-*) *kubrat-*: “derleyip topla-“ KT-G 10, KT-D 12.

tez-: “kaç-“ BK-D 38; *tezip bar-* “kaçıp git-“ BK-D 37, 41; .

yagu-: *yagut-*: “yaklaştır-“ KT-G 5, *yaguru kon-* “yaklaşıp yerleş-“ KT-G 5.

Yazıtlarda kullanılmış:

in-: “in” KT-D 12.

tagık- / *taşık-*: “balıkdaki tagık-“ “dağa çık-“ KT, D-11; KT-D 12,

yorı- taşra yorı- “dışarıya / esaretten kaç-“ KT-D 11, 12

in-: tagdaki in-“dağdan in-“ KT, D-12

fiilleri ise: daha çok tersine göç / bozkıra dönüşü, katılmayı anlatmıştır.

Yine göç ettirilmek suretiyle esareti de anlatan: *ıçgın bodun*: “göç ettirilerek esir edilmiş boylar KT, D-13, *ilsire-*, *kağansıra-* “ilsizleştirmek, kağansızlaştırmak” KT-D 15, *yaña ilt-*, “dağıtarak uzaklaştır-“ / *süre ilt-* “sürerek uzaklaştır-“ KT, D-23 deyişleri de mevcuttur.

Yazıtlarda göç ile ilgili: *idisiz kal-* “sahipsiz kal-“ KT-D 20; *yir sub idisiz kalma-* “yeri suyu sahipsiz kalma-“ KT-D 20; *ot sub kıl-* “ateşle su gibi birbirine düşman yapma-“ KT-D 22 dönemin sosyal yapısını anlatan deyimleşmiş yapılar da yer almaktadır.

Yazıtlarda göç- fiilinin zıddı olarak *olur-* “otur-“ fiili kullanılmıştır.

Sonuç

Bozkır atlı göçebe kültürü boyların birleşmesiyle oluşmuş federatif bir yapıya sahip olmasından ötürü birlik ve beraberlik hayati bir öneme sahiptir. Çeşitli sebeplerden ötürü yaşanan göç ya da göçler bozkır devletlerine onulmaz yaralar açmakta; onların hem nüfus hem de ekonomik olarak çökmelerine neden oluyordu.

Orhon yazıtlarından özellikle Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının müellifi Bilge Kağan, yazıtlarda bu noktaya ayrıca bir önem vermektedir. Kağan, yazıtlarda bu konuda başta kağan olmak üzere herkesi sorumluluğa davet etmektedir. Aksine bir durumda herkesin zarar göreceğini örneklerle anlatmıştır.

Yazıtlarda belirtildiği gibi bozkırdan her kopuş; boyları ya esarete ya da ölüme mahkûm etmektedir. Buna karşılık bozkıra dönüşler ise devletin gücüne güç katmaktadır.

Bu gerçek bozkırlı tarafından bilindiği halde içten ve dıştan kaynaklanan sebeplerden ötürü her ayrılmada tarih hükmünü tekrar etmiştir. Bilge Kağan’ın yazıtlarda

dile getirdiği sitemler ve ikazlar evrensel olup günümüz kimi kanamaya devam eden yaraların teşhisine de yöneliktir.

Yazıtlarda oldukça zengin bir söz varlığına şahit olunmuştur. Sınırlı bir metinde bu kadar çeşitli söz varlığı hem dilin gücünü hem de metnin edebî yönden zenginliğine işaret etmektedir.

Kaynaklar

- Aydın, E. 2014. Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor). Konya: Kömen Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2002). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köseoğlu, S. (2015). Sun Tzu. Savaş Sanatı. İstanbul: Say Yayınları.
- Ölmez, M. (2015). Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistandaki Eski Türk Yazıtları. Metin-Çeviri-Sözlük. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Taşagıl, A. (2001). "Çinlilerin Göktürkleri Bölme Faaliyetleri". Göktürk Devletinin 1450.Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri. S.47-54. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.
- Taşagıl, A. (2016). Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler. İstanbul: Bilge Kültür sanat Yayınları.

Çolak, K. (2019). Clauson'un Temel Söz Varlığının Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi Açısından Leksikoistatistiksel İncelenmesi. *Korkut Ata Türkiyat Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-45.

KORKUT ATA TÜRKİYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue 1 (Aralık/December 2019), s. 26-45.
|| Geliş Tarihi-Received: 4. 09.2019
|| Kabul Tarihi-Accepted: 28.11.2019
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

CLAUSON'UN TEMEL SÖZ VARLIĞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİ AÇISINDAN LEKSİKOİSTATİKSEL İNCELENMESİ

*CLAUSON'S LEXICOSTATIC ANALYSING OF THE VOCABULARIES OF
THE OLD TURKISH, THE TURKEY TURKISH AND THE KAZAKH TURKISH*

Kübra ÇOLAK*

Öz

Bir dilin sözcükleri incelenirken ilk olarak temel sözvarlığı olarak adlandırılan organ ve vücut bölümlerinin, insanın başlıca gereksinimleri olan yiyecek ve içeceklerin, başlıca tarım araçlarının ve insana en yakın olan hayvanların adları, sayılar ve akrabalık ilişkilerini gösteren adlar, maddi ve manevi kültür çerçevesi içindeki kavramlar, en çok kullanılan eylemleri içeren sözcük listesine bakılması gerekir. Bu çalışma Sir Gerard Clauson'un oluşturduğu dillerin temel söz varlığı listesindeki sözcüklerin üzerinde Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi'ndeki karşılıklarının seslik düzeydeki değişimlerini, benzerlik ve farklarını ortaya koymayı amaçlayan leksikoistatistik yöntemiyle incelenmiştir. Tespitler kısmında ise gelişme bölümündeki verilen örneklerdeki ses karşılıklarının yüzdelik oranları verilmiştir ve sonucunda ise değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi, Eski Türkçe, Kazak Türkçesi, Leksikoistatistik, Söz Varlığı

Abstract

When examining the words of a language, the list of words that contains the names of the organs, body parts, food and beverages the main agricultural tools and the animals closest to the human being, which are called as basic vocabulary, are the names, numbers and kinship relationships, concepts within the framework of material and spiritual culture are used. In this study, Sir Gerard Clauson drafted by the language of the old Turkish on words in the basic vocabulary list, Turkey Turkish and Kazakh changes in allophonic level of provisions in Turkish, was examined by leksikoistatistik we method aims to reveal similarities and differences. In the determinations section, the percentages of the sound equivalents in the examples given in the development section are given and as a result the evaluation is made.

* Türk Dili Bilim Uzmanı, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

El Mek: kubra_colak38@hotmail.com/

Orcid: 0000-0001-9457-1979

Key words: Turkey Turkish, Old Turkish, Kazakh Turkish, we Leksikoistatis, Vocabulary

Giriş

Antropologlar çeşitli ilkel kavim gruplarının tarih öncesi izlerini takip etmekte çok arzulu olmuşlardır. Bu takip, özellikle Amerika kıtası, ana kara ile buraya yakın olan Güney Doğu Asya adaları üzerinde yoğunlaşmış; bunların arasındaki genetik ilişkiler araştırılmıştır. Bu grupların çekirdek halklardan geldiğine dair sağlam arkeolojik kanıtlar mevcuttur; bu çekirdek halklar zamanın bir döneminde daha küçük topluluklara ayrılmış ve farklı yönlere dağılmışlardır. Bu iddia, bahsi geçen grupların bazı temel kavramlar için (temel nesnelere, fiiller ve bunun gibi) aynı veya türevdeş kelimeleri kullanmaları ile desteklenir. Burada bazı grupların kendi aralarında diğerlerinden daha çok ortaklık sergilemeleri de söz konusudur. Arkeolojik kanıtlar, C 14 testiyle daha keskin hale getirildikten sonra bile, asıl çekirdek grupların ne zaman parçalanıp daha küçük birliklere ayrıldıklarını belirleme konusunda tek başlarına yeterli değildir. 1950'li yıllarda, sanıyorum Profesör Morris Swadesh tarafından radyokarbon tarihlendirme tekniğinin dilbilimi analizlerine de uygulanması teklif edilmişti (Clauson 2004: 155).

Teklif edilen tekniği tanımlamak için iki yeni terim önerildi: glottokronoloji ve leksikoistatistik. Glottokronoloji, dildeki değişim oranı çalışması ve özellikle de zaman derinliğinin tahmininde tarihsel bir çıkarım için bu oranın kullanılması çalışması, ayrıca bu tip tarihsel derinliklerin bir dil ailesi içindeki iç ilişkiler örgüsünü belirleme çalışması olarak tarif edilir. Leksikoistatistik ise tarihsel bir çıkarım için istatistiksel vokabüler çalışması olarak tanımlanır (Clauson 2004: 155).

G. Clauson, Altay dillerinde karşılaştırılabilir nitelikte bir temel söz varlığının bulunmadığını kanıtlamak için leksikoistatistik ve glottokronoloji gibi yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemler, karşılaştırılabilir söz varlığının değişim oranlarını, kronolojisini ve istatistikini değerlendirmeyi amaçlar. Clauson 1969'da yayımladığı, leksikoistatistik ve glottokronoloji yöntemlerini Altay Dillerine uyguladığı yazısında, çağdaş Altay Dilleri arasındaki ortak sözcük oranının %2 olduğunu ve bunun genetik akrabalığı kanıtlamak için yeterli olmadığını belirtmiştir (Yılmaz : 3).

Başlama noktası şudur: Diller zamanla değişir. Biz atalarımızın beş yüz veya bin yıl önce kullandığı temel kavramları karşılamak için aynı kelimeleri veya türevdeşlerini kullanmıyoruz. Sapir bu konuyu 1915'te şöyle ifade etmişti: "bir dil ailesi içindeki dil farklılaşması ne kadar büyükse, bu farklılaşmanın gelişmesi için düşünülen zaman da o kadar büyük olmak zorundadır" (Clauson 2004: 155).

Radyokarbon tarihlendirmesi ölçütlerini dilbilim analizlerine uygularken, diller ve organik materyaller arasında farklılık olacağını glottokronolojiyi bulan kişi dikkate almış olmalıdır. Organik maddedeki C 14 oranı düzenli bir şekilde azalır ve 11-12 000 yıllık bir zaman zarfında da tamamen kaybolur. Her bir dilin belli temel kavramlar için sahip olması gereken kelimeler sabittir. Bu kavramların bazıları için kullanılan kelimeler zamanla değişir, kullanımdan kalkan bir kelimenin yerini başkası alır ve bu durum böylece devam edip gider. Temel kavramların her biri için kullanılan kelimelerin aynı hızla yok olmaları olası değildir. Dahası bir temel kavram için kullanılan kelime kullanımdan kalkmış ve kavram başka bir söz tarafından karşılanır hale gelmişse, bu yeni söz de diğer temel kavramları karşılayan kelimelerden daha kısa bir zaman içerisinde unutulacaktır. Tecrübeler bu gerçeği işaret ediyor (Clauson 2004: 156).

Bu fikir, safhalara ayrılarak çalışıldı. İlk ve en önemli safha, her bir dilin kelime olarak sahip olacağı temel kavramların bir listesini hazırlamaktı. Bu kelimeler "dillerin günlük söz hazineleri" veya "günlük hayatın dili, çocuğun ilk öğrendiği söz hazinesinin

çekirdeği ve her (İngiliz) konuşurun her gün kullandığı dil” olarak tanımlandı. Karşılaştırmalı filoloji için temel kelime listesi elbette yeni bir şey değildi, bu tip listeler yüz yıldan fazla bir zamandır yayımlanmaktaydı. Yeni olan, karşılaştırmaya temel olacak kavramların bilimsel seçiminde gösterilen özel dikkattir. Ardı ardına üç liste hazırlandı, en sonuncusu yukarıdaki makalelerin ilkinde tam olarak veriliyor. Önceki listelerin içeriği ise ikinci makalede yer alır. İkinci liste 200, üçüncü liste 100’ü “esas” 100’ü “tamamlayıcı” toplam 200 madde içerirken, ilk liste 215 maddeden oluşur. Üçüncü listedeki ayrımın sebebi, bazı temel kavramları karşılayan kelimelerin değişime karşı direncinin diğerlerinden fazla olmasıdır. Listeler esas olarak Amerikan yerli dillerinin analizinde kullanılmak için hazırlandı, fakat başlangıçtan beri bunlardan diğer dillerin analizlerinde de yararlandı. Listeler esaslı şekilde birbirlerinden farklılık gösterir. Dahil edilen kelimelerin toplam sayısı 230 ila 240 arasında değişir. Daha işin başında hiçbir listenin bütün diller için tam olarak uygun olamayacağı kabul edilmiştir. Mesela esas olarak “Altay” dillerini analiz etmek üzere hazırlanan bir liste, başka hiçbir listede yer almayan bir iki kelimeyi içine alacak yahut başka listelerde yer alan birkaçını atacaktır. Fakat bu tip farklılıklar sadece uçlarda yer alır, hazırlanan kavramlar listesinin tamamı için diller karşılıklar sergiler (Clauson 2004: 156).

İkinci safha, kullanımda olan listeyi “kontrol örnekleri” ile sınamaktır. Bu kontrol listesi, geniş bir dönemi kapsayan yazılı metinlere sahip olan dillerde, farklı zaman dilimlerinde temel söz hazinelerinin karşılaştırmasını yapar. Bir dizi “kontrol örnekleri” çalışmasının sonucu olarak, Profesör Swadesh 1952 yılında, “temel söz hazinesinin sabit bir hızda değiştiğini” keşfetti (kendisi söylememiş olsa da organik maddedeki C 14 miktarının değişmesi gibi). Bu oran şöyle formüle edildi: “temel söz hazinesinin yaklaşık %81’i, 1000 yıllık bir sürenin sonunda hala kullanılıyor olacak” (Clauson 2004: 156).

Kolaylık olması ve sonucu fazla etkilemeyecek olması açısından %81’i, %80 olarak alırsak; 0 yılındaki 200 kelime bir temel söz hazinesinin 160’ı, 1000. yılın sonunda hala kullanımda olacak (2000 yılında 128; 3000 yılında 102; 4000 yılında 82; 5000 yılında 66 ve nihayetinde 12000 yılında 14 gibi) (Clauson 2004: 157).

Üçüncü safha, genetik akraba olduklarına inanılan iki veya daha çok dilin temel söz hazinelerini karşılaştırmak olacaktır. Temel söz hazinesinden kaç kelimenin hala ortak olarak kullanıldığını tespit edip, bu dillerin ne zaman birbirlerinden ayrılıp bağımsız diller halinde geliştiklerini çıkarabiliriz (Clauson 2004: 157).

Genetik olarak akraba dillerin ne zaman birbirlerinden ayrılıp bağımsız birer dil haline geldiklerini araştırmada, glottokronoloji, tam bir yetkinlikle kendini ortaya koymuş sayılamaz. Bunun en azından dört sebebi vardır:

1) Çekirdek dilin bütün söz hazinesi tam olarak bilinmedikçe, bu söz hazinesinin ne kadarının modern dilde yaşadığını belirlemek imkansızdır;

2) Diller aynı hızda ve oranda değişmez;

3) Bir dil bütün bir zaman dilimi boyunca aynı hızda değişmez;

4) Bu yüzden bir dil yazılı belgelerde “kontrol örnekleri” tespit edilebilecek kadar uzun süre mevcut olsa bile, bu süre esas alınarak belirlenen yaşama oranı geriye dönük olarak emin bir şekilde kullanılamayacaktır. Aynı şekilde bu oran, ilgili dilin ne zaman diğer dillerden ayrılıp bağımsız bir dil haline geldiğini hesaplamakta güvenilir olarak kullanılamaz (Clauson 2004: 159).

Genetik akraba oldukları ileri sürülen iki veya daha çok dilin temel söz hazineleri değerlendirilir ve ortak kelimelerin olmadığı veya çok az olduğu görülürse, buradan çıkarılacak sonuç açıktır: Bu diller akraba değildir ve ortak olarak görülen kelimeler ya ödünç kelimelerdir yahut tesadüfe dayalı benzerliklerdir. Bu çıkarım, dilin “kontrol örnekleri” değerlendirmesi yapıldığında, bilinen geçmişinde değişikliğe dirençli olduğu belirlenirse, daha da güçlenir (Clauson 2004: 159).

Bu araştırmaların karşılaştırmalı filoloji bilimine yaptığı en önemli hizmet, karşılaştırmada kullanılmak üzere bir temel kavramlar listesi hazırlamak olmuştur. Bu liste, karşılaştırmalı filoloji çalışanların kafasında uzun süreden beri var olan bir fikri uygulama alanına koymuştur. Leksikoistatistik, Altay teorisinin geçerliliğini değerlendirmek için elimizdeki en mükemmel ve tarafsız tekniktir (Clauson 2004: 159).

Glottokronolojide her dilin ilk halinin temel sözcük listesi çıkarılmadığı için leksikoistatistiğe başvurulmuştur ve bunun sonucunda ortak sözcük listesi Clauson tarafından hazırlanmıştır. Bu liste zamirler, sıfatlar, zarflar, isimler ve fiiller vb. grupları barındırır. Bu grupların oluşturduğu toplamda 200 sözcükten oluşan temel söz varlığı hazırlanmış ve bu sözcükler Clauson tarafından “A Lexicostatistical Appraisal of the Altaic Theory” adlı makalesiyle filoloji camiasına açıklanmıştır. Bu çalışmada ise Clauson’un hazırladığı listedeki sözcüklerin Eski Türkçe (Orhon ve Uygur), Türkiye Türkçesi (Türkçe Sözlük esas alınmıştır) ve Kazak Türkçesi’ndeki (Türkçe-Kazakça/ Kazakça-Türkçe Sözlük esas alınmıştır) karşılıklarının leksikoistatistik açıdan incelemesi yapıp ses değişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

ESKİ TÜRKÇE	TÜRKİYE TÜRKÇESİ	KAZAK TÜRKÇESİ
İSİMLER		
Kül	kül (TS:1556)	kül(KTS:302)
to:z	toz (TS:2376)	toz(TKS: 447)
Karın	karın (TS:1329)	qarın (TKS: 281)
Kuş	kuş (TS:1542)	qus(TKS: 311)
ka:n	kan (TS:1292)	qan(TKS: 275)
Sünük	kemik ((T.S:1384)	süyek(TKS:290)
tö:ş (dö:ş), kögöz	döş(TS:717) göğüs (TS:956)	tös(KTS:645)/kökirek (TKS:206)
Tırnak, tarma:k	tırnak (TS:2352)	tırnaq(TKS:442)
Bulut	bulut (TS:411)	bult(TKS:89)
It	it(köpek) (TS:1229)	it(TKS:306) töbet(TKS:306)
kul(k)ak	kulak (TS:1518)	qulaq(TKS:308)
(a) yér (b)toprak	yer (TS:2575) toprak (TS:2371)	jer(TKS:480),topıraq(TKS:446)
Yumurtğa	yumurta (TS:2615)	jumurtqa(TKS:487)
kö:z (gö:z)	göz (TS:976)	köz(TKS:210)
ya:ğ	yağ (TS:2499)	may(TKS:467)
Yüg	tüy(kuş tüyü) (TS:2403)	mamiq (TKS:311)
o:t (o:d)	ateş (TS:181)	ot(TKS:43)
Balık	balık (TS:243)	balıq(TKS:55)
Et	et (TS:827)	et(TKS:178)
Adak	ayak (TS:195)	ayaq(TKS:45)
(a) kıl (b) saç (c) tü:	kıl(TS:1406)saç (TS:1998) tüy (TS:2403)	qıl,tük(TKS:293),şaş(TKS:382)
Elig	el (TS:773)	qol (TKS:166)
Baş	baş (TS:264)	bas(TKS:60)
Yürek	yürek (TS:2626)	jürek(TKS:488)

Bünüz	boynuz (TS:389)	müyiz(TKS:84)
ti:z (di:z)	diz (TS:684)	tize(TKS:147)
yapurğak	yaprak (TS:2530)	japıraq(TKS:473)
Bağır	bağır,sine (TS:227)	kewde,omıraw,kökirek(TKS:52)
Bit	bit (TS:362)	bit(TKS:79)
er, erkek	erkek (TS:810)	er,erkek(TKS:173/174)
a:y	ay (TS:194)	ay(TKS:45)
ta:g (da:g)	dağ (TS:576)	taw(TKS:124)
Ağız	ağız (TS:44)	awız(TKS:18)
a:t (a:d)	ad (TS:23)	at(TKS:15)
Boyun	boyun (TS:390)	moyın(TKS:85)
tün (dün)	gece (TS:911)	tün(TKS:197)
Burun	burun (TS:416)	murnn(TKS:90)
kişi:	kişi (TS:1448)	kisi (TKS:299)
Yağmur	yağmur (TS:2502)	jañbir(TKS:468)
	yol (TS:2602)	jol(TKS:484)
kök, yıldıız, tö:z	kök (TS:1495)	tüp(TKS:514) jıldız (TKS:482)
kum, kayır	kum (TS:1523)	qum(TKS:308)
Uruğ	uyruk (TS:2430)	azamat(TKS:456)
teri: (deri)	deri (TS:635)	teri(TKS:137)
Tütün	tütün (TS:2403)	temeki(TKS:454)
Yultuz	yıldız (TS:2592)	juldız(TKS:483)
Taş	taş (TS:2277)	tas(TKS:430)
Kün	güneş (TS:1006)	kün(TKS:214)
Kudruk	kuyruk (TS:1549)	quyrıq(TKS:312)
til (dil)	dil (TS:662)	til(TKS:143)
tı:ş (dış)	diş (TS:679)	tıs,tis(TKS:141)
İğaç	ağaç (TS:37)	ağaş(TKS:17)
su:v	su (TS:2163)	sw(TKS:409)
evçi:, ura:ğut (tişi: (dişi:))	kadın,dişi (TS:1258)	ayel(TKS:269)
SIFATLAR		
barça:, kop, kamağ	bütün (TS:425)	bütün(TKS:91)
uluğ, bedük	ulu (TS:2414) büyük (TS:427)	ulı(TKS:454)ülken (TKS:91)
kara:	kara (TS:1313)	qara(TKS:278)
Soğık	soğuk (TS:2130)	swıq(TKS:404)
Kuruğ	kuru (TS:1536)	qurğaq(TKS:310)
tolu: (dolu:)	dolu (TS:702)	tolı(TKS:151)
edgü:, yaxşı:	iyi (TS:1235) güzel (TS:1014)	jaqsı(TKS:264)
Yaşıl	yeşil (TS:2582)	jasıl(TKS:481)
İsiğ	ısı (TS:1126)	jılı (TKS:241)
uzu:n	uzun (TS:2437)	uzın(TKS:457)
Üküş	çok (TS:559)	köp,mol(TKS:120)
yañı:	yeni (TS:2572)	jaña(TKS:480)
Kızıl	kırmızı(kızıl) (TS:1420)	qızıl(TKS:297)
teğirmi: (değermi:)	daire (TS:581)yuvarlak (TS:2620)	şeñber(TKS:125)
Kiçig	küçük (TS:1552)	kişkene,kişkentay(TKS:313)
a:k	beyaz (TS:320)	aq, appaq (TKS:71)
Sarığ	sarı (TS:2035)	sarı(TKS:388)
ZAMİRLER		
Men	ben (TS:306)	meñ(TKS:67)
Biz	biz (TS:366)	biz(TKS:80)
Sen	sen (TS:2065)	sen(TKS:393)
bu: (?bo:)	bu (TS:401)	bul,bu(TKS:87)

Ol	o (TS:1785)	
Kim	kim (TS:1442)	kim(TKS:298)
Ne	ne (TS:1757)	ne(TKS:343)
SAYILAR		
bi:r	bir (TS:347)	bir(TKS:77)
ékki:	iki (TS:1162)	eki(TKS:249)
ZARFLAR		
dağ ol, degül yok	değil (TS:608) yok (TS:2599)	emes(TKS:131),joq(TKS:484)
Fiiller		
ısr-, tişle:- (dışla:)	ısr- (TS:1127) dişle- (TS:681)	tistew(TKS:242)
örte:-, küñür-, yak-	yan- (TS:25239) yak- (TS:2509)	janw,örtenw(TKS:472)/Jagw (TKS:469)
kel- (gel-)	gel- (TS:923)	kelw,jetw, kelip (TKS:200)
öl-	öl- (TS:1846)	ölw,jan berw,(TKS:358)
iç-	iç- (TS:1148)	işw (TKS:245)
yé:-	ye- (TS:2569)	jew,tamaqtanw(TKS:479)
uç-	uç- (TS:2407)	uşw(TKS:453)
bé:r-	ver- (TS:2479)	berw(TKS:464)
Çşid (tıñla-)	işit-(TS:1224) dinle- (TS:671)	estw, esitw (TKS:261)tıñdaw(TKS:144)
ölür-	öldür- (TS:1845)	öltirw(TKS:358)
bil-	bil- (TS:344)	bilw (TKS:76)
yat-	yat- (TS:2548)	jatw(TKS:476)
té:- (dé:-), sözle:-	de- (TS:618)söyle- (TS:2152)	aytw,dew(TKS:134) söylew(TKS:408)
kör- (gör-)	gör- (TS:969)	körw(TKS:208)
olur-	otur- (TS:1824)	otrw(TKS:354)
udı:-	uyu- (TS:2431)	uyıqtaw(TKS:456)
tur- (*dur-)	dur- (TS:725)	turw(TKS:156)
yüz-	yüz- (TS:2635)	jüzw(TKS:489)
yorı:-	yürü- (TS:2629)	jürw(TKS:488)
TAMAMLAYICI MADDELER		
İSİMLER		
elig, ko:l	el (TS:773) kol (TS:1459)	qol(TKS:166)
Ok	ok (TS:1790)	oq(TKS:349)
arka:	arka (TS:152)	arqa(TKS:37)
ya:	yay (TS:2553)	sadaq(TKS:477)
ke:ñç (gé:ñç)	genç (TS:926)	jas,balañ(TKS:200)
Kün	gün (TS:1002)	kün(TKS:214)
to:z, to:ğ	toz (TS:2376)	şañ,tozañ(TKS:447)
e:v	ev (TS:834)	üy(TKS:179)
kañ, ata:	baba (TS:219)	Σke (TKS:51)
Çeçek	çiçek (TS:541)	şeşek,gül(TKS:116)
tuma:n (duma:n)	duman (TS:722)	tuman, tütin (TKS:156)
Yemiş	yemiş,meyve (TS:2571)	jemis(TKS:479)
Kürk	kürk (TS:1563)	añ terisi(TKS:314)
Ot	ot (TS:1820)	şöp(TKS:353)
bağırsuk, içegü:	bağırsak (TS:228)	işek(TKS:52)
At	at (TS:178)	jılqı,at(TKS:42)
Er	erkek (TS:810)	erkek,er(TKS:174)
bu:z	buz (TS:420)	muz(TKS:90)
kö:l (gö:l)	göl (TS:959)	köl(TKS:207)
adak, bu:t	ayak (TS:195)	ayaq(TKS:45)
Çrin	dudak (TS:721)	erin(TKS:155)
sü:t (sü:d)	süt (TS:2190)	süt(TKS:413)
ö:g, ana:	anne (TS:131)	ana,şeşe(TKS:33)

Kindik	göbek (TS:953)	kindik(TKS:205)
Yıp	ip (TS:1200)	jip(TKS:256)
tu:z	tuz (TS:2395)	tuz(TKS:450)
talı:y, teniz (deniz)	okyanus (TS:1795)deniz (TS:627)	muhit(TKS:349),teniz(TKS:135)
tenri:, kö:k (gö:k)	gök (TS:957)	kök(TKS:206)
yıla:n	yılan (TS:2590)	jılan(TKS:483)
ka:r	kar (TS:1312)	qar(TKS:278)
kisi:	kişi (TS:1448)	kisi(TKS:299)
yé:l	yel (TS:2566)	jel(TKS:479)
Kanat	kanat (TS:1294)	qanat(TKS:275)
Kurt	kurt (TS:1533)	qurt,qasqır(TKS:310)
Yıl	yıl (TS:2590)	jıl(TKS:483)
SIFATLAR		
tirig (dirig)	diri, canlı (TS:676)	tiri(TKS:145),jandı(TKS:95)
yavlak, yavız, yama:n	kötü(TS:1507) yavuz(TS:2553)	jaman,naşar (TKS:306)
çin, kértü:	doğru (TS:690)	tüzw(TKS:149)
karañģu:	karanlık (TS:1320)	qarañģı(TKS:280)
Kirliğ	kirli (TS:1447)	kirli(TKS:299)
uzak, ırak	uzak (TS:2433)	uzaq,alış,qasıq(TKS:457)
a:z	az (TS:212)	az(TKS:48)
Ağır	ağır (TS:40)	awır(TKS:18)
so:l	sol (TS:2133)	sol(TKS:404)
ta:r (da:r)	dar (TS:594)	tar(TKS:128)
yağuk, yakın	yakın (TS:2506)	jaqın(TKS:469)
(a) eski: (b) (avıçğa:), karı:	a)eski (TS:816) b)yaşlı kadın	eski(TKS:175)
özge:, öñi:	başka (TS:274)	başqa(TKS:61)
Oñ	sağ (TS:2003)	oñ,saw(TKS:383)
bışığ, olğun	olgun (TS:1797)	pisken,tolusqan (TKS:350)
İrig	çürük (TS:572)	şirik(TKS:123)
Yitiğ	keskin (TS:1399)	ötkir(TKS:292)
kısğa:	kısa (TS:1421)	qısqa(TKS:295)
tü:z (dü:z)	düz(düzey) (TS:744)	tüzw(TKS:160)
köni:	düz (TS:744)	jayaday(KTS:197)
kalın, yoğun	kalın (TS:1279)	qalın(TKS:272)
Yinçge	ince (TS:1187)	jiñişke,juqa(TKS:254)
ö:l, çig	ıslak(TS:1129)çiy (TS:553)	ılgaldı, dımqıl (TKS:242)Şıq (TKS:119)
ké:ñ	geniş (TS:928)	keñ(TKS:200)
ZAMİRLER		
Siz	siz (TS:2126)	siz(TKS:403)
ol (genetif: anıñ)	o (TS:1785)	ol(TKS:487)
ola:r, anlar	onlar (TS:1805)	olar(TKS:351)
SAYILAR		
Üç	üç (TS:2441)	üş(TKS:458)
tört (dört)	dört (TS:715)	tört(TKS:154)
bé:ş	beş (TS:316)	bes(TKS:70)
ZARFLAR		
kodı:	aşağı (TS:172)	astıñğı jaq,tömen(TKS:41)
bunta:	burada (TS:414)	bul jerde(TKS:89)
neçük, kalı:, kaltı:	nasıl (TS:1753)	qanday,qalay(TKS:342)
abanj (ek)	eğer (TS:760)	eger(TKS:164)
anta:	orada (TS:1808)	ana jerde,sonda(TKS:351)
örü: (yokaru:)	yukarı (TS:2613)	joğarı jak, üsti (TKS:486)
Kaçan	ne zaman (TS:1758)	qaşan(KTS:364)
kanta:, kanı:	nerede (TS:1764)	qayda(TKS:344)

birle:	ile (TS:1171)	men(KTS:198)
FİİLLER		
ür-,es-	es- (TS:818)	esw(TKS:176)
ıgla:-	ağla- (TS:49)	jılaw(TKS:19)
bıç-, kes-	kes-(TS:1400)	kesw(TKS:292)
kaz-	kaz- (TS:1374)	qazw(TKS:288)
tüş- (düş-)	düş- (TS:741)	qulaw,tüsw(TKS:159)
kork-	kork- (TS:1482)	qorqw(TKS:303)
ak-	ak- (TS:71)	ağw(TKS:21)
ton- (doğ-)	don- (TS:705)	tonw,muz bol qatw(TKS:152)
ur-, çap-, sok-	vur-(TS:2491)çarp- (TS:500),sok- (T.S:2132)	urw,sogw(TKS:466)
tut-	tut- (TS:2391)	ustaw, qolmen qarmap tutw (TKS:449)
öt-, tel-, (del-), teş- (deş-), sanç-	del- (TS:618)deş- (TS:644)	tesw(TKS:133/139)
tart-	çek- (TS:514)	tartw(TKS:112)
it-	it- (TS:1234)	iterw(TKS:264)
bin-	bin- (TS:347)	minw(TKS:77)
türt- (dürt-), sürt-	dürt-(TS:738) sürt-(TS:2186)	şyqw,(TKS:159) ısqılaw,üykep(TKS:412)
tik- (dik-)	dik- (TS:657)	tiğw(TKS:143)
ırla:-	söyle-(TS:2152)	aytw,dew,söylew (TKS:408)
yar-	böl-(TS:397)	bölw, ayırw (TKS:86)
kıs-, sık-	sık-(TS:2094)	qısqartw(TKS:296) qısw (TKS:399)
so:r-	sor-(TS:2142)	emw, sorw(TKS:406)
siş-, kabar-	kabar- (TS:1250)	isw (TKS:421) isinw (TKS:267)
sakın-	düşün- (TS:743)	oylaw(TKS:160)
at-	at-(TS:187)	atw,tastaw,laqtırw(TKS:44)
ba:-, bağla:-	bağla- (TS:230)	baylaw(TKS:52)
kus-	kus- (TS:1541)	qusw(TKS:311)
yu:-	yıka- (TS:2588)	jww(TKS:482)

1. Art Damak ve Ön Damak Ünlüleri

1.1. Art damak ünlüleri:

Dilin, ağız boşluğunun arka bölümünde tümseklenmesi ile boğumlanan ünlüler art ünlülerdir: /a/, /ı/, /o/, /u/ (kalm)(Vural - Böler 2012: 57).

1.1.1. /a/

1.1.1.1. /a-/ ET: /a-/ TT: /a-/ KT: /a-/

Ör: ET: *adak* TT: *ayak* KT: *ayaq*

1.1.1.2. /-a-/ ET: /-a-/ TT: /-a-/ KT: /-a-/

Ör: ET: *tırnak* TT: *tırnak* KT: *tırnaq*

1.1.1.3. /-a/ ET: /-a/ TT: /-a/ KT: /-a/

Ör: ET: *yumurtğa* TT: *yumurta* KT: *jumırtqa*

(“a” sesi eskicil şeklini koruyarak hepsinde aynı şekliyle bulunmaktadır.)

1.1.2. /ı/

1.1.2.1. /ı-/ ET: /ı-/ TT: /ı-/ KT: Ø

Ör: ET: *ısır* TT: *ısır* KT: *tıstew*

1.1.2.2. /-ı-/ ET: /-ı-/ TT: /-ı-/ KT: /-ı-/

Ör: ET: kıl TT: kıl KT: qıl

1.1.2.3. /-ı/ ET: Ø TT: /-ı/ KT: /-ı/

Ör: ET: sarıg TT: sarı KT: sarı

("ı" sesi Kazak Türkçesinde ön seste bulunmamaktadır, diğer durumlarda eskicil şeklini korumuştur.)

1.1.3./o/

1.1.3.1./o-/ ET: /o-/ TT: /o-/ KT: /o-/

Ör: ET: ol TT: o KT: o

1.1.3.2./-o-/ ET: /-o-/ TT: /-o-/ KT: /-o-/

Ör : ET: topra:k TT: toprak KT: topıraq

1.1.3.3. /-o/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

("O" sesi ön ve iç seste eskicil şekil korunmuş ama son seste bulunmamaktadır.)

1.1.4./u/

1.1.4.1./u-/ ET: /u-/ TT: /u-/ KT: /u-/

Ör: ET: uzu:n TT: uzun KT: uzın

1.1.4.2./-u-/ ET: /-u-/ TT: /-u-/ KT: /-u-/

Ör: ET: kuş TT: kuş KT: qus

1.1.4.3. /-u/ ET: Ø TT: /-u/ KT: /-u/

Ör: ET: bu TT: bu KT: bu

("ı" sesi Kazak Türkçesi'nde eskicil şeklini korumuştur. Eski Türkçede son seste kısa "o" bulunmaz.

1.2.Ön damak ünlüleri:

Dilin ileriye sürülmüş durumunda ve ağız boşluğunun ön tarafında boğumlanan ünlülere ön ünlü denir. /e/, /i/, /ö/, /ü/ (ince) (Vural - Böler 2012: 57).

1.2.1. /e/

1.2.1.1. /e-/ ET: /e-/ TT: /e-/ KT: /e-/

Ör : ET: elig TT: el KT: el

1.2.1.2 /-e-/ ET: /-e-/ TT: /-e-/ KT: /-e-/

Ör : ET: yürek TT: yürek KT: jürek

1.2.1.3 /-e/ ET: /-e/ TT: /-e/ KT: /-e/

Ör : ET: ne TT: ne KT: ne

("e" sesi eskicil şeklini korumuştur.)

1.2.2./i/

1.2.2.1. /i-/ ET: /i-/ TT: /i-/ KT: /i-/

Ör: ET: iç- TT: iç- KT: işw

1.2.2.2./-i-/ ET: /-i-/ TT: /-i-/ KT: /-i-/

Ör: ET: bit TT: bit KT: bit

1.2.2.3./-i/ ET: /-i/ TT: /-i/ KT: /-i/

Ör: ET: eski TT: eski KT: eski

("i" sesi eskicil şeklini korumuştur.)

1.2.3. /ö/

1.2.3.1./ö-/ ET: /ö-/ TT: /ö-/ KT: /ö-/

Ör: ET: öl- TT: öl- KT: ölw

1.2.3.2./-ö-/ ET: /-ö-/ TT: /-ö-/ KT: /-ö-/

Ör: ET: sözle:- TT: söyle- KT: söylew

1.2.3.3./-ö/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

("ö" sesi son ses durumunda Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi'nde ve Kazak Türkçesi'nde de bulunmamaktadır. Onun dışındaki durumlarda aynı şekilde korunmuştur.)

1.2.4./ü/

1.2.4.1./ü-/ ET: /ü-/ TT: /ü-/ KT: /ü-/

Ör: ET: üç TT: üç KT: üç

1.2.4.2./-ü-/ ET: /-ü-/ TT: /-ü-/ KT: /-ü-/

Ör: ET: kül TT: kül KT: kül

1.2.4.3./-ü/ ET: Ø TT: /-ü/ KT: Ø

Ör: ET: yorı:- TT: yürü- KT: jürw

("ü" sesi Kazak Türkçesi'nde son ses durumunda bulunmamaktadır ve Eski Türkçe döneminde de son ses durumunda bulunmamaktadır.)

2.Kapalı e(è)

Boğumlanma noktası /ı/ ve /e/ ünlüleri arasında bulunan /e/ sesine kapalı /e/ denir. Kapalı /e/, ön ya da iç seslerde olmak üzere hep kök hecede bulunur: erken (Vural - Böler 2012: 58).

1.3.1. /è/

1.3.1.1./è-/ ET: /è-/ TT: Ø KT: Ø

Ör: ET: êkki TT: iki KT: eki

1.3.1.2./-è-/ ET: /-è-/ TT: Ø KT: Ø

Ör: ET: çëçek TT: çiçek KT: şeşek

1.3.1.3./-è/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

("è" sesi ön ve iç seste Eski Türkçe döneminde bulunur ama son seste hiçbirinde bulunmaz.)

3. Uzun Ünlüler

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlülere uzun ünlü denir: /ā/, /ē/, /ī/, /ū/, /ō/, /ū/, /ō/ (Vural - Böler 2012: 59).

3.1. Art Damak Uzun Ünlüler:

3.1.1./ā/

3.1.1.1./ā-/ ET:/ā-/ TT:/a-/ KT:/a/

Ör: ET: a:t TT: ad KT: at

3.1.1.2./-ā-/ ET:/-ā-/ TT:/-a-/ KT:/-a/

Ör: ET: ka:n TT: kan KT: qan

3.1.1.3./-ā/ ET:/-ā/ TT:/-a/ KT:/-a/

Ör: ET: ata: TT: baba KT: ata

("ā" ön, iç ve son seste sadece Eski Türkçe döneminde "ā" ya rastlanır.)

3.1.2./î/

3.1.2.1./î-/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

3.1.2.2./-î-/ ET: Ø / TT: Ø KT: Ø

3.1.2.3./-î/ ET:/-î/ TT:/-î/ KT:/-a/

Ör: ET: yaḡı: TT: yeni KT: jaḡa

("î" bu ses ön ve iç seste hiçbirinde bulunmazken son seste Eski Türkçe döneminde uzun "ı /î/" Türkiye Türkçesi'nde "i" ye dönüşür Kazak Türkçesi'nde genişleyip "a" ya dönüşür.)

3.1.3./ō/

3.1.3.1./ō-/ ET:/ō-/ TT: Ø KT:/o-/

Ör: ET: o:t TT: ateş KT: ot

3.1.3.2./-ō-/ ET:/-ō-/ TT:/o/ KT:/o-/

Ör: ET: to:z TT: toz KT: toz

3.1.3.3./-ō/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

("ō" bu ses ön seste Türkiye Türkçesi'nde bulunmazken iç seste kısa şekliyle yer alır ve son seste ise hiç birinde bulunmaz.)

3.1.4./ū/

3.1.4.1./ū-/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

3.1.4.2./-ū-/ ET:/-ū-/ TT:/-u-/ KT:/-u-/

Ör: ET: Tu:z TT: tuz KT: tuz

3.1.4.3./-ū/ ET:/-ū/ TT:/-u/ KT:/-u/

Ör: ET: bu: TT: bu KT: bu

("ū" bu ses ön seste hiçbirinde bulunmaz iç seste Eski Türkçede uzun diğerlerinde kısa şekilleri bulunur ve son seste ise Eski Türkçede uzun diğerlerinde kısadır.)

3.2. Ön Damak Uzun Ünlüleri:

3.2.1./ē/

3.2.1.1./ē-/ ET:/ē-/ TT:/e-/ KT: Ø

Ör: ET: e:v TT: ev KT: üy

3.2.1.2. /- ē-/ ET: /- ē-/ TT: /-e-/ KT: Ø

Ör: ke:nç TT. genç KT. jas, balan

3.2.1.3. /- ē/ ET: /- ē/ TT: /-e/ KT: Ø

Ör: Er. Tü: tişle:- TT: dişle- KT: tistew

("ē" ön, iç ve son seste Eski Türkçede bulunur, Türkiye Türkçesi'nde kısalarak varlığını sürdürür Kazak Türkçesi'nde ise ya "ü" ye dönüşür ya "a" ya dönüşür ya da bulunmaz son seste bulunmaz iç seste "tistew" kelimesinde kısa haliyle yer alır)

3.2.2./i:/

3.2.2.1./i-/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

3.2.2.2./i-/ ET: /i-/ TT: /-i-/ KT: /-i-/

Ör: ET: bi:r TT: bir KT: bir

3.2.2.3./i:/ ET: /i:/ TT: /-i/ KT: /-i/

Ör: ET: ekki: TT: iki KT: eki

("i" ön seste hiç birinde bulunmaz iç ve son seste ise Eski Türkçede uzun şekil korunur Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi'nde ise kısalır.

3.2.3./ō/

3.2.3.1. /ō-/ ET: /ö-/ TT: Ø KT: Ø

Ör: ET: Ö:g TT: anne KT: ana

3.2.3.2. /- ō -/ ET: /- ō -/ TT: /-ö-/ KT: /-ö-/

Ör: ET: kö:z TT: göz KT: köz

3.2.3.3. /- ō / ET: Ø TT: Ø KT: Ø

("ō" ön seste sadece Eski Türkçede bulunur diğerlerinde bulunmaz. İç seste Eski Türkçede uzun şekliyle diğerlerinde kısa şekilleriyle varlıklarını sürdürürler. Son seste ise hiçbirinde bulunmamaktadır.)

3.2.4./ū/

3.2.4.1./ū-/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

3.2.4.2./- ū-/ ET: /- ū-/ TT: /-ü-/ KT: /-ü-/

Ör: ET: tü:z TT: düz KT: tüzw

3.2.4.3./- ū/ ET: /- ū/ TT: /- ü/ KT: /-ü/

Ör: ET:tü: TT: tüy KT: tük

("ū" ön seste hiçbirinde bulunmaz. İç ve son seste Eski Türkçede uzun şekli korunur diğerlerinde kısalarak varlığını sürdürür.)

4.Kapalı Uzun e /è/:

4.1./è/

4.1.1./è-/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

4.1.2./- è-/ ET: /- è-/ TT: /-e-/ KT: /-e-/

Ör: ET: yè:l TT: yel KT: jel

4.1.3./- è/ ET: /- è/ TT: /-e/ KT: Ø

Ör: :ET: yè:- TT: ye- KT: jew

("è" ön seste hiçbirinde bulunmaz. İç seste Eski Türkçede uzun şekliyle yer alırken diğerlerinde kısa şekilleriyle varlığını sürdürür. Son seste ise Eski Türkçede uzun şekilde Türkiye Türkçesi'nde kısa şekilde Kazak Türkçesi'nde bulunmaz.)

5.Boğumlanma Noktalarına (çıkış yerlerine göre) Göre Ünsüzler:

Ünsüzler boğumlanma noktalarına göre, hareketsiz veya az hareket kabiliyeti olan boğumlanma yerlerinin isimleriyle adlandırılır ve boğumlanma noktası bakımından çeşitli gruplara ayrılır. Bu grupların boğumlanma noktaları, gırtlaktan dudaklara kadar uzanan boğaz ve ağız yolunun çeşitli yerlerinde bulunur. Bu noktalarda başta dil olmak üzere, ünsüzlerin oluşumunda görev alan organlar birbirine yaklaşır ve değerler ünsüzler, önden arkaya doğru, boğumlanma noktalarına göre şöyledir: (Vural - Böler 2012: 61-62)

5.1.Dudak Ünsüzleri:

Her iki dudağın birbirine ya da alt dudağın üst dişlere dokunması veya yaklaşması ile boğumlanan ünsüzlere dudak ünsüzleri denir: /b/, /f/, /m/, /p/, /v/ (Vural - Böler 2012: 62).

5.1.1. /b/

5.1.1.1./b-/ ET: /b-/ TT: /b-/ KT: /b-/

Ör: ET: balık TT: balık KT: balıq

5.1.1.2. /-b-/ ET: /-b-/ TT: /-b-/ KT: /-b-/

Ör: ET: kabar- TT: kabar- KT: qabarw

5.1.1.3. /-b/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

("b" ön ve iç seste korunur son seste hiçbirinde bulunmaz).

5.1.2. /m/

5.1.2.1. /m-/ ET: /m-/ TT: Ø KT: /m-/

Ör: ET: men TT: ben KT: meŋ

5.1.2.2. /-m-/ ET: /-m-/ TT: /-m-/ KT: /-m-/

Ör: ET: yumurtğa TT: yumurta KT: jumurtqa

5.1.2.3. /-m/ ET: /-m/ TT: /-m/ KT: /-m/

Ör: ET: kim TT: kim KT: kim

("m" ön seste Eski Türkçe ve Kazak Türkçesi'nde aynı şekliyle bulunur. Kazak Türkçesi eskicil şekli korur. Türkiye Türkçesi'nde b'ye dönüşür iç ve son seste hepsinde aynı şekildedir).

5.1.3./p/

5.1.3.1./p-/ ET: Ø TT: Ø KT: /p-/

Ör: ET: bışığ TT: Ø KT: pışken

5.1.3.2./-p-/ ET: /-p-/ TT: /-p-/ KT: /-p-/

Ör :ET: topra:k TT: toprak KT: topıraq

5.1.3.3./-p/ ET: /-p/ TT: /-p/ KT: /-p/

Ör: ET: *çap* TT: *çarp* KT: Ø

ET: *üküş* TT: *çok* KT: *köp*

("p" ön seste sadece Kazak Türkçesi'nde bulunur iç ve son seste hepsinde bulunur).

5.1.4./v/

5.1.4.1./v-/ ET: Ø TT: /v-/ KT: Ø

Ör: ET: *ur-* TT: *vur-* KT: *urw*

5.1.4.2./-v-/ ET: /-v-/ TT: /-v-/ KT: Ø

Ör: ET: *yavız* TT: *yavuz* KT: Ø

5.1.4.3./-v/ ET: /-v/ TT: /-v/ KT: Ø

Ör: ET: *e:v* TT: *ev* KT: *:üy*

("v" sesi ön seste sadece Türkiye Türkçesi'nde bulunur. Diğerlerinde düşmüştür. Kazak Türkçesi'nde eskicil şekil korunur. İç seste hepsinde bulunur. Son seste Eski Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'nde bulunur. Kazak Türkçesi'nde "y" sesine karşılık gelir).

5.1.5./f/

5.1.5.1./f-/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

5.1.5.2./-f-/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

5.1.5.3./-f/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

("f" sesi hiçbirinde bulunmaz).

5.2. Diş Ünsüzleri :

Dil ucunun veya dil tacının üst dişlere, diş etine veya diş eti- damak sınırına dokunması veya yaklaşması ile boğumlanan ünsüzlere diş ünsüzleri denir: /d/, /t/, /c/, /ç/, /j/, /ş/, /z/, /s/, /n/, /l/, /r/ (Vural - Böler 2012: 62).

5.2.1./c/

5.2.1.1./c-/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

5.2.1.2./-c-/ ET: Ø TT: /-c-/ KT: Ø

Ör: ET: *tün* TT: *gece* KT: *tün*

5.2.1.3./-c/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

("c" sesi ön ve son seste hiçbirinde bulunmaz. İç seste yalnızca Türkiye Türkçesi'nde bulunur).

5.2.2./ç/

5.2.2.1./ç-/ ET: /ç-/ TT: /ç-/ KT: Ø

Ör: ET: *çèçek* TT: *çiçek* KT: *şeşek*

5.2.2.2./-ç-/ ET: /-ç-/ TT: /-ç/ KT: Ø

Ör: ET: *çèçek* TT: *çiçek* KT: *şeşek*

5.2.2.3./-ç/ ET: /-ç/ TT: /-ç/ KT: /-ç/

Ör: ET: *üç* TT: *üç* KT: *üç*

("ç" sesi ön ve iç seste Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi'nde bulunur. Kazak Türkçesi'nde ise "ş" sesine karşılık gelir. Son seste hepsinde bulunur).

5.2.3./d/

5.2.3.1./d-/ ET: /d-/ TT: /d-/ KT: /d-/

Ör: ET: dağ ol TT: değil KT: emes

ET: Tegirmi TT: daire KT: döngelek

5.2.3.2./-d-/ ET: /-d-/ TT: /-d-/ KT: /-d-/

Ör: ET: kindik TT: göbek KT: kindik

ET: anta TT: orada KT: ana jerde

5.2.3.3./-d/ ET: /-d/ TT: Ø KT: Ø

Ör: ET: Čšid- TT: işit KT: estw

("d" sesi ön ve iç seste üçünde de bulunur. Son seste sadece Eski Türkçesi'nde bulunur).

5.2.4/j/

5.2.4.1./j-/ ET: Ø TT: Ø KT: /j-/

Ör: ET: yè:l TT: yel KT: jel

5.2.4.2./-j-/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

5.2.4.3./-j/ ET: Ø TT: Ø KT: Ø

("j" sesi sadece ön seste Kazak Türkçesi'nde bulunur diğerlerinde bulunmaz).

5.2.5./n/

5.2.5.1./n-/ ET: /n-/ TT: /n-/ KT: /n-/

Ör: ET: ne TT: ne KT: ne

5.2.5.2./-n-/ ET: /-n-/ TT: /-n-/ KT: /-n-/

Ör: ET: kanat TT: kanat KT: qanat

5.2.5.3./-n/ ET: /-n/ TT: /-n/ KT: /-n/

Ör: ET: yakın TT: yakın KT: jakın

("n" sesi ön, iç ve son seste hepsinde aynı şekliyle bulunur).

5.2.6./s/

5.2.6.1./s-/ ET: /s-/ TT: /s-/ KT: /s-/

Ör: ET: siz TT: siz KT: siz

5.2.6.2./-s-/ ET: /-s-/ TT: /-s-/ KT: /-s-/

Ör: ET: eski TT: eski KT: eski

5.2.6.3./-s/ ET: /-s/ TT: /-s/ KT: /-s/

Ör: ET: kus- TT: kus- KT: küsw

ET: yemiş TT: yemiş KT: jemis

("s" sesi ön, iç ve son seste hepsinde aynı şekilde bulunur).

5.2.7./ş/

5.2.7.1./ş-/ ET: Ø TT:Ø KT:/ş-/

Ör: ET: ot TT: ot KT: şöp

5.2.7.2./-ş-/ ET: /-ş-/ TT:/-ş-/ KT:/-ş-/

Ör: ET: eşid- TT: işit- KT:estw

ET: Kişi: TT: kişi KT: kişi

5.2.7.3./-ş/ ET: /-ş/ TT:/-ş/ KT:/-ş/

Ör: ET: baş TT: baş KT: bas

ET: saç TT: saş KT: şaş

(“ş” sesi Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi’nde ön seste bulunmaz. İç seste hepsinde aynı şekliyle bulunur. Son seste ise hepsinde bulunur)

5.2.8./t/

5.2.8.1./t-/ ET:/t-/ TT:/t-/ KT:/t-/

Ör: ET: taş TT:taş KT: tas

5.2.8.2./-t-/ ET: /-t-/ TT:/-t-/ KT:/-t-/

Ör: ET: tütün TT:tütün KT:temek

ET: tişle:- TT: dişle KT: tistew

5.2.8.3./-t/ ET: /-t/ TT:/-t/ KT:/-t/

Ör: ET: at TT:at KT: at

(“t” sesi ön, iç ve son seste aynı şekilleriyle bulunur).

5.2.9./z/

5.2.9.1./z-/ ET: Ø TT:Ø KT:Ø

5.2.9.2./-z-/ ET:/-z-/ TT:/-z-/ KT:/-z-/

Ör: ET: uzak TT: uzak KT: uzak

5.2.9.3./-z/ ET:/-z/ TT:/-z/ KT:/-z/

Ör: ET: a:z TT: az KT: az

(“z” sesi ön seste hiçbirinde bulunmazken iç ve son seste hepsinde aynı şekilleriyle bulunur.)

5.2.10./l/

5.2.10.1./l-/ ET: Ø TT:Ø KT:Ø

5.2.10.2./-l-/ ET:/-l-/ TT:/-l-/ KT:/-l-/

Ör: ET: yıla:n TT: yılan KT: jılan

5.2.10.3./-l/ ET:/-l/ TT: /-l/ KT: /-l/

Ör: ET: kö:l TT: göl KT: köl

(“l” sesi ön seste hiçbirinde bulunmazken iç ve son seste hepsinde aynı şekliyle yer alır).

5.2.11./r/

5.2.11.1./r-/ ET: Ø TT:Ø KT:Ø

5.2.11.2./-r-/ ET:/-r-/ TT:/-r-/ KT:/-r-/

Ör: ET: kudruk TT: kuyruk KT: quyruq

5.2.11.3./-r/ ET:/-r/ TT:/-r/ KT:/-r/

Ör: ET: bi:r TT: bir KT: bir

("r" sesi ön seste hiçbirinde bulunmazken iç ve son seste hepsinde bulunur).

5.3.Damak Ünsüzleri:

Dil sırtının tümseklenip ön veya art damağa yaklaşması veya dokunması ile çıkarılan ünsüzlere damak ünsüzleri denir: /k/, /ú/, /g/, /ğ/, /ğ/, /η/ ve /y/ ünsüleridir.

Bunlardan /k/, /g/, /y/ dil sırtının ön tarafı ile ön damak arasında boğumlandıkları için ön damak ünsüzleri /ú/, /ğ/ ünsüzleri de dil sırtının arka tarafı ile art damak arasındaki bölgede boğumlandıkları için art damak ünsüzleri adlarını alırlar (Vural - Böler 2012: 63).

5.3.1./g/

5.3.1.1./g-/ ET: Ø TT:/g-/ KT:Ø

Ör: ET: kö:k TT: gök KT:kök

5.3.1.2./-g-/ ET:/-g-/ TT:/-g-/ KT:/-g-/

Ör: ET: olğun TT: olgun KT: kemeline

Ör: ET: tegirmi TT: daire KT: döngelek

5.3.1.3./-g/ ET:/-g/ TT:Ø KT: Ø

("g" sesi ön seste sadece Türkiye Türkçesi'nde bulunur. İç seste hepsinde bulunur. Son seste ise sadece Eski Türkçede bulunur).

5.3.2./ğ/

5.3.2.1./ğ-/ ET: Ø TT:Ø KT:Ø

5.3.2.2./-ğ-/ ET:/-ğ-/ TT:/-ğ-/ KT: Ø

Ör: ET: Ağır TT: ağır KT: awır

5.3.2.3./-ğ/ er /-ğ/ TT:/-ğ/ KT:Ø

Ör: ET: Ya:ğ TT: yağ KT: may

("ğ" sesi ön seste hiçbirinde bulunmaz. İç seste Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi'nde bulunurken Kazak Türkçesi'nde "w" sesine karşılık gelir. Son seste Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi'nde bulunurken Kazak Türkçesi'nde "y" sesine karşılık gelir).

5.3.3./k/

5.3.3.1./k-/ ET: /k-/ TT:/k-/ KT:/k-/

Ör: ET: kül TT: kül KT:kül

5.3.3.2./-k-/ ET: /-k-/ TT:/-k-/ KT:/-k-/

Ör: ET: erkek TT: erkek KT: erkek

5.3.3.3./-k/ ET:/-k/ TT:/-k/ KT: /-k/

Ör: ET: kö: k TT: gök KT: kök

("k" sesi ön, iç ve son seste hepsinde aynı şekliyle korunur.)

5.3.4./y/

5.3.4.1./y-/ ET:/y-/ TT:/y-/ KT: Ø

Ör: ET: yak- TT: yak- KT: örtenw

5.3.4.2./-y-/ ET: /-y-/ TT: /-y-/ KT: /-y-/

Ör: ET: boyun TT: boyun KT: moyın

5.3.4.3./-y/ ET: /-y/ TT: /-y/ KT: /-y/

Ör: ET :a:y TT: ay KT: ay

("y" sesi ön seste Kazak Türkçesi'nde bulunmaz. İç ve son seste aynı şekilleriyle bulunur).

5.4. Gırtlak Ünsüzleri:

Ses tellerinin soluk alma durumuna oranla birbirine daha çok yaklaşarak veya dokunarak meydana getirdiği ünsüzlere gırtlak ünsüzü denir. Bu sese örnek "h" sesi bulunur (Vural - Böler 2012: 63).

5.4.1./h/

5.4.1.1./h-/ ET:Ø TT:Ø KT:Ø

5.4.1.2./-h-/ ET:Ø TT:Ø KT:Ø

5.4.1.3./-h/ ET:Ø TT:Ø KT:Ø

("h" hiç birinde bulunmaz.)

5.5. Geniz n'si/ η/:

Bu hem art damakta hem ön damakta bulunur ve Türkiye Türkçesi'nde karşılığı olmadığı için yazıda gösterilmez (Vural - Böler 2012: 63)

5.5.1./η/

5.5.1.1./η-/ ET:Ø TT:Ø KT:Ø

5.5.1.2./-η-/ ET: /-η-/ TT:Ø KT: /-η-/

Ör: ET: teηiz TT: deniz KT: teηiz

5.5.1.3./-η/ ET: /-η/ TT:Ø KT: /-η/

Ör: kaη baba ata

To:z toz tozaη

("η" sesi ön seste hiçbirinde bulunmaz. İç ve son seste Eski Türkçe ve Kazak Türkçesi'nde bulunur).

Tespitler

1. Kalın sıradan olan "k" sesi Kazak Türkçesi'nde "q" ile gösterilir, bu listede 43 kelime bu durum görülür (karın>qarın, tırnak>tırnaq vb.). Bu durum temel söz varlığında %21.5'e denk gelir

2. "Y" sesi Kazak Türkçesi'nde "j" olmuştur. 24 tane kelime bu durum görülür (yer>jer, yumurta>jumırtqa vb.). Bu durum temel söz varlığında %12'e denk gelir.

3. "Ş" sesi Kazak Türkçesi'nde "s" sesine karşılık gelir. 10 kelimedede görülür (baş>bas, kişi>kişi vb.). Bu durum temel söz varlığında %5'e denk gelir.
4. Son seste "w" türemiştir. Bu ses olayı 43 kelimedede görülür: (kes>kesw, kaz>qazw vb.). Bu durum temel söz varlığında %21,5'e denk gelir.
5. "Ç" sesinin karşılığı "ş" sesidir. Bu ses olayı 7 kelimedede görülür (saç>şaş, iç>işw vb.). Bu durum temel söz varlığında %3,5'e denk gelir.
6. Eski Türkçede kullanılan 40 kelime aynı şekilde Kazak Türkçesi'nde de kullanılır (kün>kün, tıs>tıs vb.). Bu durum temel söz varlığında %20'e denk gelir.
7. "ğ" sesi "w" ye karşılık gelir ve bu ses olayı 4 kelimedede görülür (ağır>awır, ağız>awız vb.). Bu durum temel söz varlığında %2'e denk gelir.
8. Söz sonundaki "k" sesi Kazak Türkçesi'nde "q" sesine karşılık gelmesi 13 kelimedede görülür (yaprak>japıraq, ayak>ayaq vb.). Bu durum temel söz varlığında %6,5'e denk gelir.
9. İç seste ünlü düşmesi olan 1 kelime bulunur (bulut>bult).
10. Eski Türkçede bulunan kelimelerin Kazak Türkçesi'ndeki karşılıklarında hiçbir ses benzerliğinin bulunmaması durumu 33 kelimedede görülür (bağır>kewde, kök>tüp vb.). Bu durum temel söz varlığında %16,5'e denk gelir.
11. Türkiye Türkçesinde kullanılan kelimelerin hiç ses değişimine uğramadan Kazak Türkçesi'nde de aynı şekliyle kullanılan 27 kelimesi mevcuttur (et>et, it>it vb.). Bu durum temel söz varlığında %13,5'e denk gelir.
12. Türkiye Türkçesi'ndeki kelimelerin söz başında bulunan "b" sesi Kazak Türkçesi'nde "m" sesine karşılık gelmesi durumu 6 kelimedede görülür (burun>murın, ben>men vb.). Bu durum temel söz varlığında %3'e denk gelir.
13. Türkiye Türkçesi'ndeki "d" sesi Kazak Türkçesi'nde "t" sesi dönüşerek sertleşmiştir ve bu ses olayına 16 kelimedede rastlanır (dağ>taw, diz>tize vb.). Bu durum temel söz varlığında %8'e denk gelir.
14. Türkiye Türkçesi'ndeki "v" sesi Kazak Türkçesi'nde "b" sesine karşılık gelir. (ver>berw).
15. Türkiye Türkçesi'nde iç seste bulunan "m" Kazak Türkçesi'nde "b" sesine karşılık gelir. Bu ses olayı 1 kelimedede görülür (yağmur>janbır).
16. Bazı durumlarda Türkiye Türkçesinde kullanılan "c" sesi Kazak Türkçesinde "j" sesine karşılık gelir ve bu ses olayına 2 sözcükte bulunur (canlı>jandı, vb.). Bu durum temel söz varlığında %1'e denk gelir.
17. Eski Türkçede bulunmayan "yol" sözcüğünün Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde bulunması durumu vardır (yol>jol).
18. Türkiye Türkçesi'nde bulunan kelimelerin Kazak Türkçesi'ndeki karşılıklarıyla ses benzerliklerinin bulunmaması durumu 35 kelimedede bulunur (sürt>ısqılaw, ıslak>dımqıl vb.). Bu durum temel söz varlığında %17,5'e denk gelir.
19. Kazak Türkçesi'nde bazı kelimelerin önünde "j" sesi türer 4 sözcükte bulunur (ip>jip, ısı>jılı vb.). Bu durum temel söz varlığında %2'ye denk gelir.
20. İç sesteki "ğ" sesi yerini Kazak Türkçesi'nde "y" sesine bırakmıştır ve bu ses olayı 1 kelimedede görülür (bağla->baylaw).

Sonuç

Bu çalışmada Clauson'un hazırlamış olduğu 200 sözcükten oluşan temel söz varlığı listesindeki sözcüklerin Eski Türkçe, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi'ndeki karşılıklarındaki örnekler üzerinden leksikoistatistik açıdan incelemesi yapılmış ve sözcüklerde yer alan ses karşılıklarının farklılık, benzerlik ve hangi sözcüklerin eskicil şekillerini koruyup korumadıkları örnekler üzerinden gösterilip yüzdelik oranları tespitler

başlığı altında verilmiştir. Bu durumda Eski Türkçe'de yer alan sözcüklerdeki ötümsüz ünsüzlerin Türkiye Türkçesi'nde çoğu zaman yumuşadığını ve bu sözcüklerin Kazak Türkçesi'nde çoğu zaman korunduğunu görmekteyiz. Türkiye Türkçesi'ndeki sözcüklerde bulunan ön seslerin Kazak Türkçesi'nde değişerek yer aldığını ve sözcük içinde ünlü türemesiyle yer alır yine Kazak Türkçesi'nde sözcük sonunda ünsüz türeyerek sözcüklerin eskicik şekilleri korumaya çalışmıştır.

Kısaltmalar

ET:Eski Türkçe

KT:Kazak Türkçesi

KTS:Kazakça-Türkçe Sözlük

TKS:Türkçe-Kazakça Sözlük

TS: Türkçe Sözlük

TT:Türkiye Türkçesi

Kaynakça

Ayabek, B. vd. (2012). *Türükşe-Qazaqşa Sözdik*, Almatı: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay.

Böler, T. (2006). "Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük 'ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 101-118.

Clauson, G. (2004). "Altay Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi (çev.: İsmail Uluçay)" *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:10, ss. 153-174.

Koç, K. vd. (2012). *Qazaqşa-Türükşe Sözdik*, Almatı:Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay.

Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 3. bs.

Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük (hızl.Ş. Haluk Akalın)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 11. bs.

Vural, H. ve Böler, T. (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yay., 2. bs.

Yılmaz, E. "Altay Dilleri Kuramı ve Korece", Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

KORKUT ATA TÜRKİYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue 1 (Aralık/December 2019), s. 46-52.
|| Geliş Tarihi-Received: 03.09.2019
|| Kabul Tarihi-Accepted: 23.12.2019
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

IRK BİTİG’DE ZARF VE ZARF YAPILARI

ADVERBS AND ADVERBIAL CONSTRUCTIONS IN THE IRK BITIG

Mahsun ATSIZ*

Öz

Irk Bitig, bir bütün olarak eski Türk runik yazısı ile kitap şeklinde yazılıp bize ulaşan tek eserdir. Dunhuang yakınlarındaki Bin Buda Mağaraları’nda bulunun bu eser, çeşitli *ırklardan* (fallardan) oluşur. Irk Bitig’te yer alan bu falların sayısı 65’tir ve eserde bir de hatime (kolofon) bulunmaktadır. Her falın sonunda çeşitli yorumlar mevcuttur. Eser “ny” Mani diyalekti olan eski Uygur diyalekti ile yazılmıştır. Eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bu makalenin amacı, 65 fal ve bir hatimededen oluşan Irk Bitig’te zarf ve zarf yapılarını ele alıp incelemektir. Bu bakımdan, makale üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Irk Bitig’teki zarf ve zarf yapılarının işlevleri ele alınmış. İkinci ve üçüncü bölümde ise zarf yapıları ve zarflar, yapı ve anlam bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Irk Bitig, zarflar, yapı, anlam, işlev.

Abstract

In a single piece, the Irk Bitig is the only text that has written in the form of a book in Old Turkic runic alphabet and survives. This book, which was found in the Halls of the Thousand Buddhas near Tun-huang, consists of various *ırks* (omens). This omen book contains short interpretations of 65 *ırks* and a colophon. It was written Manichaean “ny” dialect. Namely, the book has Old Uighur dialect characteristics. It is not known when the Irk Bitig exactly has written.

The aim of this article is to examine adverbs and adverbial constructions in the Irk Bitig. Therefore, the article consists of three main parts. In the first part, I will dwell on the function of adverbs and adverbials. In the second and third part, I will investigate their structure and meaning.

Keywords: The Irk Bitig, the adverbs, the structure, the meaning, the function.

Introduction

The Irk Bitig is the only text written in the form of a book in Old Turkic runic alphabet and still survives. This work, which was found in the Halls of the Thousand Buddhas near Tun-huang, consists of various *ırks* (omens). This omen book contains short interpretations of 65 *ırks* and a colophon. These *ırks* are interpreted as good (*edgü ol*) or bad (*yabız ol / yablak ol*).

The Irk Bitig is the most important book that has written in runic alphabet on paper because of the fact that this omen book is the most complete book. For this reason, it is very valuable to make new studies on the book. Since Vilhelm Thomsen, a number of studies have been published by some researchers on the Irk Bitig (Tekin 1993: 2). In addition, a doctoral dissertation was conducted by Fikret Yıldırım in 2013 (Yıldırım 2013).

Talat Tekin gives information about the high and wide of the book in his own research:

The Irk Bitig (British Museum, Or. 8212) is a little book consisting of fifty-eight leaves or twenty-nine small sheets, about 13.6 cm. high and about 8 cm. wide. The sheets are glued together at the end one by one. (Tekin 1993: 1)

As Tekin mentioned below, the Irk Bitig begins on the reverse page of the fifth leaf and ends on the fifty-seventh leaf. It comprises 104 small pages. The title of the book is placed as *ırk bitig* on page 101 (Irk Bitig 66).

*The Turkic text begins on the reverse page of the fifth leaf and ends on the fifty-seventh leaf. With the exception of these two leaves, all the others are written on both sides. Thus, the Turkic text comprises 104 small pages. The last two pages contain a colophon written in red ink. It seems that the first nine and the last three pages of the book were originally blank; but later they were filled with writing in Chinese. Moreover, the last three pages of the Turkic text, together with the margin of the pages 1 and 101 were covered with Chinese writing. The title of the book appears as *ırk bitig* on page 101.* (Tekin 1993: 1)

Although there are various publications on the Irk Bitig, there is no study on the adverbs and adverbial constructions. Thus, I will try to examine adverbs and adverbial constructions in this study. I will state them in three main headings: function, structure and meaning. These are as follows:¹

1. Function: Adverbs in the Irk Bitig functionally qualify verbs, verbals, adjectives and sentences. The main function of these adverbs are to modify verbs. Furthermore, these may explain verbals, adjectives and sentences.

a. Adverbs modifying verbs: In general, adverbs like *terkleyü*, *katıgtı*, *kop* qualify verbs.

er terkleyü kelir "A man comes hurriedly." (Irk Bitig 7) (Tekin 1993: 11)

katıgtı bā edgüti bā tir "Fasten it firmly and well!, it says." (Irk Bitig 14) (Tekin 1993: 13)

karı üpgük yıl yarumazkan etdi "An old hoopoe sang before (the new) year dawned". (Irk Bitig 21) (Tekin 1993: 15)

oğlu yutuzı kop ögirer tir "His sons and womenfolk all rejoice, it says." (Irk Bitig 29) (Tekin 1993: 17)

¹ The omens have been based on Talat Tekin's *Irk Bitig The Book of Omens* and his translations.

b. Adverbs modifying verbals: These adverbs qualify verbals in terms of the manner, degree, time and place.

altun kurugsakımın *kılıçın* kesipen özüm[in] yul [in]intin başımın yul ebintin tir
“Cutting my golden stomach with a sword, pluck myself out of (its) hole (and) pluck my head out of its house, it says.” (Irk Bitig 8) (Tekin 1993: 11)

kün ortu yütürüp tün ortu kanta negüde bulgay ol tir “After having lost it at midday, where and how would it find it at midnight? it says.” (Irk Bitig 24) (Tekin 1993: 15)

āk at karşısın *üç bolugta* talulapan agınka ötügke ıdmiş tir “A white horse, having chosen its adversary in three states of existence, sent it to a dumb for praying, it says.” (Irk Bitig 19) (Tekin 1993: 13)

c. Adverbs modifying adjectives: These adverbs just qualify adjectives in terms of the degree.

antag küçlüg men “I am so powerful.” (Irk Bitig 3) (Tekin 1993: 9)

añıg edgü ol “(The omen) is extremely good.” (Irk Bitig 5) (Tekin 1993: 9)

antag alp ermiş “He was so tough and powerful.” (Irk Bitig 40) (Tekin 1993: 19)

d. Adverbs modifying sentences: As a whole, adverbs qualify sentences.

kin yana edgü bolur “Later it becomes good again.” (Irk Bitig 57) (Tekin 1993: 25)

oglı yutuızı kop ögirer tir “His sons and womenfolk all rejoice, it says.” (Irk Bitig 29) (Tekin 1993: 17)

yana sakınmış kelmiş “(Later) he thought it over (and) came back.” (Irk Bitig 58) (Tekin 1993: 25)

2. Structure: The structures of adverbs and adverbials consist of lexemes, converbs, inflected morpho-syntactic units, word groups, postpositional phrases and adverbial subordinate clause. In the Irk Bitig, converbs are the most commonly used forms in terms of structure. Then, it is followed by the other forms.

a. Lexeme: Generally, adverbs are composed of lexical items.

yana teñri kutınta *üçünç yilta kop esen tükel* körüşmiş “And again, by the grace of Heaven, they all met in the third year, safe and sound.” (Irk Bitig 15) (Tekin 1993: 13)

bars kiyik *eñleyü menleyü* barmış “A tiger went looking for wild game and prey.” (Irk Bitig 49) (Tekin 1993: 21)

b. Converbs: Converbs are the basic forms of verbals. These converbs explain verbs in terms of the manner, degree, time and place.

-(X)pAn: *kan olurupan* ordu yapmış “After having ascended the throne, a khan built a royal camp.” (Irk Bitig 28) (Tekin 1993: 17)

-(X)p: *kugu kuş kanatına urup* anın kalıyu barıpan ögiñe kañña tegürmiş “The swan placed (him) on its wings (and) flew up with him. (Thus) it brought him to his mother and father.” (Irk Bitig 35) (Tekin 1993: 19)

-mezken: The structure of *mezken* is an unexpected form in this period because it should be used with the verb *ermek* “to be” [-mez + (er)ken]. That is, the word should be written as follows: “*tükemez erken*”.

tanım tüsi takı *tükemezken* taluyda yatıpan tapladukumin tutar men sebdükümin yiyür men “I am a predatory eagle with golden wings. Although the feathers of my body are not yet fully grown, lying down by the sea, I catch what I please (and) I eat what I like.” (Irk Bitig 3) (Tekin 1993: 9)

-*matın*: kamşayu *umatın* turur tir “They stand still without being able to move, it says.” (Irk Bitig 25) (Tekin 1993: 15)

-A (*a, e*): kuş og(l)ı *uçā* āztı kiyik og(l)ı yügürü āztı kişi og(l)ı yoryu āztı “The young birds lost their way of flying, the young deer lost their way of running (and) the children lost their way of walking.” (Irk Bitig 15) (Tekin 1993: 13)

-(*y*) *i*: edgü söz sab *elti* kelir tir “He comes bringing good tidings, it says.” (Irk Bitig 7) (Tekin 1993: 11)

-(*y*) *U* (*u, ü*): yirin öpen *yügürü* barmış “(Then), thinking of its place, it went running (towards it).” (Irk Bitig 16) (Tekin 1993: 13)

-*gınça*: tokuz kat üçürgün *topulgınça* teritzün tir “They sweat until your nine shabracks be pierced, it says.” (Irk Bitig 50)

-*galı*: oyma er oğlanın kisisin tutug urupan oş iç *oygalı* barmış oğlın kisisin utuzmaduk yana tokuz on boş koñ utmış “A man whose job is to hollow out slaughtered animals, staking his sons and womenfolk, went to hollow out internal organs and intestines (of slaughtered animals). So far from losing his sons and womenfolk he yet won ninety loose sheep.” (Irk Bitig 29) (Tekin 1993: 17)

c. As an inflected morpho-syntactic unit: Inflected morpho-syntactic units involving the instrumental, equative, locative, adverbial suffixes qualify verbs.

1. with the instrumental -(X)n: *eligin* tutmış “(The khan) caught it with (his) hand.” (Irk Bitig 63) (Tekin 1993: 27)

2. with the equative -ça: *ança* bilinler edgü ol “Know thus: (The omen) is good.” (Irk Bitig 58) (Tekin 1993: 25)

3. with the locative -DA: kün ortu yütürüp tün ortu kanta *negüde* bulgay ol tir “After having lost it at midday, where and how would it find it at midnight?, it says.” (Irk Bitig 24) (Tekin 1993: 15)

4. with the adverbial -tl: *katıgtı* ba *edgüti* ba tir “Fasten it firmly and well!, it says.” (Irk Bitig 14) (Tekin 1993: 13)

d. Word groups: In the Irk Bitig, these are divided into two parts.

1. Synonymous word groups: *esen tükel* (safe and sound)

yana teñri kutınta üçünç yılda kop *esen tükel* körüşmiş “And again, by the grace of Heaven, they all met in the third year, safe and sound.” (Irk Bitig 15) (Tekin 1993: 13)

arıp oñup (exhausted and wilting): özlük at oñ yirde *arıp oñup* turu kalmış “A favorite horse came to a standstill in a desert exhausted and wilting.” (Irk Bitig 17) (Tekin 1993: 13)

ögire sebinü (rejoicing and happily): *ögire sebinü* kelir “He comes (back) rejoicing and happily.” (Irk Bitig 30) (Tekin 1993: 17)

köçürü konturu (to nomadize and settle down): *köçürü konturu* kelir “He comes (back) permitting (his soldiers) to nomadize and settle down (wherever they please).” (Irk Bitig 34) (Tekin 1993: 17)

otsuz subsuz (without water and grass): *otsuz subsuz* kaltı uyın “How shall I be able (to manage) without water and grass?” (Irk Bitig 45) (Tekin 1993: 21)

eñleyü menleyü (wild game and prey): bars kiyik *eñleyü menleyü* barmış “A tiger went looking for wild game and prey.” (Irk Bitig 49) (Tekin 1993: 21)

2. Antonymous word group: *yarın kiçe* (in the morning and evening)

yarın kiçe altun örğün üze olurupan menleyür men “In the morning and evening, I enjoy sitting on the golden throne.” (Irk Bitig 1) (Tekin 1993: 9)

yarın kiçe eşür men “(Early) in the morning and (late) in the evening I amble along.” (Irk Bitig 2) (Tekin 1993: 9)

e. Postpositional phrases: Postpositional phrases qualify verbs in terms of the manner, degree, time and place.

tegi: yiliñe kudursuğıña tegi yagrıpan kamşayu umatın turur tir “(The horse), having galled up to its mane (and) its tail, stands still without being able to move, it says.” (Irk Bitig 16) (Tekin 1993: 13)

üçün: bars yıl ekinti ay biş yigirmike taygüntan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] *içimiz isig sangun itaçuk üçün* bitidim “In the Year of Tiger, on the fifteenth (day of) the second month, I, the young pious (disciple) staying at the Tay-gün-tan monastery, after having listened to the burua guru (the spiritual master of presage), wrote (this book) for our affectionate big brother General İtaçuk.” (Irk Bitig 67) (Tekin 1993: 27)

āra: [bulıt] āra kün tugmış *busanç āra* menji kelmiş tir “(Suddenly) sun rose among (the clouds) and joy came in the midst of depression, it says.” (Irk Bitig 52) (Tekin 1993: 23)

üze: boz bulıt yorıdı *bodun üze* yagdı “A gray cloud passed; it rained over people.” (Irk Bitig 53) (Tekin 1993: 23)

f. Adverbial subordinate clause: The suffix *-ser* modifies the main verb in the sentence concerning time.

ebiñerü kelser özi ātanmış ögrünçülüğ atı yitiglig kelir tir “When he comes home, he comes as a famous (and) joyful (warrior), (and) his horse as a capable (mount), it says.” (Irk Bitig 55) (Tekin 1993: 23)

3. Meaning: In terms of meaning, adverbs consist of interrogative adverbs, adverbs of place/direction, adverbs of time, adverbs of manner, and adverbs of degree. These are as follows:

a. Interrogative adverbs: As a whole, interrogative adverbs are used to get information in the sentence.

kün ortu yütürüp tün ortu kanta neğüde bulgay ol tir “After having lost it at midday, where and how would it find it at midnight? it says.” (Irk Bitig 24) (Tekin 1993: 15)

neçük yorıyın tir “How shall I walk along? it says.” (Irk Bitig 45) (Tekin 1993: 21)

köneki nelük tonğay “Why should her pail freeze?” (Irk Bitig 57) (Tekin 1993: 25)

otsuz subsuz *kaltı* uyn “How shall I be able (to manage) without water and grass?” (Irk Bitig 45) (Tekin 1993: 21)

b. Adverbs of place and direction: These adverbs explain verbs in terms of the place and direction.

-gArU: kul sabı *beğnerü* ötünür kuzgun sabı *teñrigerü* yalbarur “The slave's words are a request to his master; the raven's words are a prayer to heaven.” (Irk Bitig 54) (Tekin 1993: 24)

üze: üze tuman turdı “The fog was hanging above.” (Irk Bitig 15) (Tekin 1993: 13)

asra: asra toz turdı “The dust was rising below.” (Irk Bitig 15) (Tekin 1993: 13)

c. Adverbs of time: Adverbs like *kün ortu*, *üçünç yılda*, *bars yıl* qualify verbs in terms of the time.

kün ortu yütürüp *tün ortu* kanta negüde bulgay ol tir “After having lost it at midday, where and how would it find it at midnight? it says.” (Irk Bitig 24) (Tekin 1993: 15)

yana teñri kutnta *üçünç yılda* kop esen tükel körüşmiş “And again, by the grace of Heaven, they all met in the third year, safe and sound.” (Irk Bitig 15) (Tekin 1993: 13)

bars yıl ekinti ay biş yigirmike taygüntan manıstantakı kiçig di[n]tar burua guru eşid[ip] içimiz isig sangun itaçuk üçün bitidim “In the Year of Tiger, on the fifteenth (day of) the second month, I, the young pious (disciple) staying at the Tay-gün-tan monastery, after having listened to the burua guru (the spiritual master of presage), wrote (this book) for our affectionate big brother General İtaçuk.” (Irk Bitig 65) (Tekin 1993: 27)

d. Adverbs of manner: These adverbs are employed to explain verbs by qualifying them.

tığıg tertrü kişemiş “They fettered a roan horse crosswise.” (Irk Bitig 39) (Tekin 1993: 19)

ança bilinler “Know thus.” (Irk Bitig 55) (Tekin 1993: 23)

otsuz subsuz *kaltı* uyn “How shall I be able (to manage) without water and grass?” (Irk Bitig 45) (Tekin 1993: 21)

e. Adverbs of degree: Adverbs of degree are used to modify verbals, nouns and adjectives.

āk at karşısın *üç boluğta* talulapan ağınka ötüğke ıdmiş tir “A white horse, having chosen its adversary in three states of existence, sent it to a dumb for praying, it says.” (Irk Bitig 19) (Tekin 1993: 13)

bu ırk başnta *āz* emgeki bar “At the beginning of this omen there is a little pain” (Irk Bitig 57) (Tekin 1993: 25)

üküş atlıg ögrünçün yok “You don't have the pleasure of a man bearing many titles.” (Irk Bitig 36) (Tekin 1993: 19)

Conclusion

There are many grammar books² involving adverbs in Old Turkic however these are not present exactly their adverbial constructions in terms of the function, structure and meaning. Thus, I have examined both adverbs and adverbial constructions in this article.

² See (Gabain 2003), (Erdal 2004), (Eraslan 2012), (Tekin 2016).

As a result, adverbs and adverbials in the Irk Bitig functionally qualify verbs, verbals, adjectives and sentences. Structurally, these consist of lexemes, converbs, inflected morpho-syntactic units, word groups, postpositional phrases and adverbial subordinate clause. In terms of meaning, these are composed of interrogative adverbs, adverbs of place/direction, adverbs of time, adverbs of manner and adverbs of degree. As is seen, adverbs and adverbial constructions are frequently used in the Irk Bitig.

References

- Bayat, F. (2006). "Irk Bitig Metninin Poetik Yapısı", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: 39-65.
- Erarslan, K. (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1978). "Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten: 87-119.
- Erdal, M. (1997). "Further Notes on the Irk Bitig", Turkic Languages. 1: 63-100.
- Erdal, M. (2004). A Grammar of Old Turkic, Leiden, Boston: Brill.
- Gabain, A. V. (2003). "Eski Türkçenin Grameri", [çev. Mehmet Akalın], Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 4. bs.
- Kaya, C. (2008). Irk Bitig'de Falcılık. Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler, [Ed. Emine Gürsoy Naskali-Erdal Şahin], İstanbul: 359-368.
- Lewis, G. L. (1967). Turkish Grammar, Oxford: The Clarendon Press.
- Malov, S. Y. (1951). Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti, Moskva-Leningrad: Akademie Nauk SSSR.
- Ölmez, M. (2017). Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri, Ankara: Kesit Yayınları.
- Tekin, T. (2013). Irk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1993). Irk Bitig: The Book of Omens, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Tekin, T. (2016). Orhon Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, F. (2000). Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Turan, F. (1998). "Türkçede Zarflar Üzerine", Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı: 301-307.
- Zieme, P. (2001). "Runik Harfli Birkaç Pasaj Üzerine Kimi Yorum Önerileri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten: 377-382.
- Yıldırım, F. (2013). Irk Bitig ve Runik Harfli Metinlerin Dili, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Unpublished Doctoral Dissertation).
- Yıldırım, F. (2017). Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AŞIROV, T. (2019). Türkmen Yaş Goşgıçları (1931), [Yıgnap Tertibe Salan Muhammed Geldiyev], Aşgabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı. 91 s. *Korkut Ata Türkiyat Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 53-56.

KORKUT ATA TÜRKİYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue 1 (Aralık/December 2019), s. 53-56.
|| Geliş Tarihi-Received: 31.08.2019
|| Kabul Tarihi-Accepted: 14.11.2019
|| Kitap Tanıtımı-Book Review
|| ISSN: 2687-5675

TÜRKMEN YAŞ GOŞGICILARI (1931), [YIGNAP TERTİBE SALAN MUHAMMED GELDİYEV], AŞGABAT: TÜRKMENİSTAN DEVLET NEŞRİYATI. 91 S.

Tahir AŞIROV*

Türkmen edebiyatı tarihinde, milli şairlerin şiirlerini içeren yayınlar, Türkmen halkının sosyal hayatının, düşünce yapısının yansıtılmasında, yaşatılmasında ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında etkili, öğretici eserlerdir. Türkmen şairlerinin şiirleri, Türkmenistan'da değişik zamanlarda ayrı ayrı neşredilmiştir. Bununla birlikte XX. yüzyılın genç Türkmen şairlerinin şiirleri, bir bilim adamı olan Muhammed Geldiyev (1889-1931) tarafından Latin alfabesiyle, 1931 yılında, Aşgabat'ta "Türkmen Yaş Goşgıçları: Dil-Edebiyat, Magarîf-Medeniyet Hakkında" (Türkmen Genç Şairleri: Dil- Edebiyat, Maarif - Medeniyet Hakkında) adıyla toplu bir şekilde yayınlanmıştır. Değişik yerlerde yayınlanmış şiirleri bir araya toplayan Muhammed Geldiyev, XX. yüzyıl Türkmen ilminde ve düşünce tarihinde ayrı yeri olan bir düşünürdür (Aşirov, 2018a: 93-101; Aşirov, 2018b: 85-97). Geldiyev'in dönemin farklı şairlerine ait şiirleri içeren eseri, dil ve edebiyat bakımından önemli olmakla birlikte, Ekim 1917 İnkılabından sonra Türkmen düşüncesini yansıtması açısından değerli bir kitaptır.

Geldiyev'in Ekim 1917 İnkılap döneminde, genç Türkmen şairlerinin şiirlerini toplayarak "Türkmen Yaş Goşgıçları" adıyla yayınladığı eser, 91 sayfalık bir şiir kitabıdır. Türkmen genç şairlerinin şiirlerini içine alan yayın, XX. yüzyıl Türkmen düşüncesi, dili, tarihi, kültürü olmak üzere birçok bakımdan önemli olduğu gibi Türkmen düşüncesi tarihinin gelişim ve değişim sürecini de edebî biçimde anlatan kıymetli bir yayındır. Bu da kitaba, Sovyet Türkmenistan'da şairlerin Türkmen kültürüne bakışını, dünya görüşünü de yansıtması bakımından ayrı bir nitelik kazandırmaktadır. Ayrıca eser, Türkmen düşünce tarihini tahlil etme açısından da değerlidir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
El Mek: tahirashirov@gmail.com
Orcid: 0000-0002-9684-0834

Geldiyev “Türkmen Yaş Goşgıları” adıyla yayına hazırladığı esere, “Söz Başı” başlığıyla kısa bir giriş kaleme almıştır. Bu girişte, XX. yüzyılın genç Türkmen şairlerinin şiirlerine zamanında sahip çıkılmasının gerekli olduğunu belirtmektedir: “Çoğunlukla Ekim [1917 İnkılabı]’den sonraki dönemimize özel olan, Türkmen edebiyatına ait bu dağınık materyali kendi zamanında toplayıp yayınlamak - bunun gerekliliğini anlayan - her bir şura emekçisinin vazifesidir” (Türkmen Yaş Goşgıları 1931: 3). Bundan dolayı Geldiyev, genç Türkmen şairlerinin şiirlerini derlediğini şöyle açıklamaktadır: “İşte buna göre de ben elimden geldiğince, genç şairlerin bu tür şiirlerini, kendi kalıbında toplayarak kitaplaştırdım” (Türkmen Yaş Goşgıları 1931: 3).

Ekim 1917 İhtilalinden sonra Türkmenistan’da her açıdan değişimin olduğu tarihî bir gerçektir. Geldiyev de bu gerçeğin yansımalarının dönemin genç şairlerinin şiirlerinde görüldüğünü açıklamaktadır: “Türkmen şura edebiyatında, inkılabtan sonra ortaya çıkan genç şairlerimizin şiirlerinde konu bakımından inkılabî ruh, inkılabî iş hissedilse de onların içeriği olabildiğince yepyeni olsa da ancak dış görünüş (kalıp), biçim bakımından, eski şiirlerden tamamen başka kalıpta, yani biçimlerde oluşturulan şiirler olup, şimdi [bu kalıpta şiirlere] rastlanılmıyor” (Türkmen Yaş Goşgıları 1931: 3).

Aynı zamanda Geldiyev, o dönemin şiirlerini de şöyle tanıtmaktadır: “Bununla birlikte bu şiirleri, dışarıki bakımdan kendi arasında da bir -birinden, ak ile kara ayırt eder gibi yapıp, ayırt edilemiyor. Bunların çoğu, yukarıda bahsettiğime göre basit emek - çiftçi heñi (motif) işçi - çiftçi dili ile eski şiirlerin yazılışının devamı niteliğinde oluşturulan şiirleridir” (Türkmen Yaş Goşgıları 1931: 3-4).

Geldiyev, Ekim 1917 İnkılabından sonra genç Türkmen şairlerinin değişik yerlerde yayınlanan şiirlerinin kaybolmaması adına 1931 yılında “Türkmen Yaş Goşgıları” ismiyle 8 bölüm şeklinde bir eserde toplayarak yayınlamıştır. Eserin orijinali olan Türkmençe adları ile içeriği: Söz Başı (s. 3-4), I. [Başlıksız] (s. 5-17), II. Ayallar Durmuşundaki Goşgılar (s. 17 - 34), III. Köne Adat, Din Doğrusundaki Goşgılar (s. 34-51), IV. Dayhanlar Durmuşu Doğrusundaki Goşgılar (s. 51-56), V. Guşçılar Durmuşu (s. 57-65), VI. Gızıl Goşın Doğrusundaki Goşgılar (s. 66-70), VII. İnkılap hem İnkılabı Bayramı Doğrusundaki Goşgılar (s. 70-82), VIII. Türkmenistan Cemhuriyeti Doğrusundaki Goşgılar (s. 83-91).

Geldiyev’in “Türkmen Yaş Goşgıları” adlı eserinde, 54 şaire ait yaklaşık 104 şiir olduğu görülebilir. Kitapta yer aldığı şekliyle şairlerin isimleri ve şiirlerinin sayısı şöyledir: Berdi Soltan oğlu (1), Ata -Berdi oğlu (1), H.Q. (3), Oraz-Qurban Nazar oğlu (1), Q. Burınov (15), Anonim (9), Hudaynazar Bayramov (1), B. Kerbabayev (8), B.K. (2), M.M.X. (3) Yılğırın (1), M.X. (1), Berdi Soltannıyazov (3), B. (4), Navruzov (2), Meret- Qıyas (1), Mehmet İsmayılov (1), Sehet Nıyazov (1), Oraz Borcakov (2), Polatov (1), Halmurat Sahetmıradov (1), Sahat Nıyazov (1), Piçge Murt (2), Molla Murt (2), Bayrı Qarı (2), S. Qapurov (1), Keykil Berdigılıcova (1), Çopan (1), Sıncı (1), X. Mum (1), Hocamov (1), Ara Gezen (1), Sapı (1), M.A. (1), Dayhan (2), Borcakov (1), Q. B. (3), Şi -dayhan (1), Q (2), Nepes Geldi oğlu (1), Dayhan oğlu (2), Tâze okımağa gelen çopan dilinden (1), Deñleşen (1), Soltan Ödeyev (1), Berdi (1), Bayramcan Ahunov (1), İlyas (1), Soltan (1), X.Q. (1), Batrak (1), Akmırat Aydogdı (1), A. Alamışıf (2), Kerimi (1), Quvan Aziz oğlu (1).

Eser, içerdiği şiirler bakımından da ayrı bir değer olduğu görülebilir. Nitekim “H.Q.” adıyla altına imza ettiği “Bahar - Yaz bilen (Dil babatında)” adıyla 5 dörtlükten oluşan şiiri, inkılabtan sonra her alanda Türkmen diline geçilmesi yönündeki arzuyu yansıtmaktadır (Türkmen Yaş Goşgıları 1931: 7):

“Denlik tapdın inkılabın ızından

Türkmen dilin sayra hoş ovaz bilen”

Sovyet Birliği döneminde Türkmen edebiyatının kurucularından biri ve meşhur “Aygıtlı Ädim (Kararlı Adım)” adlı romanın yazarı olan Berdi Kerbabayev’in 8 şiiri, bu eserde yer almaktadır. Kerbabayev “Türkmen Gızına” adlı şiirinde, Türkmen kızlarının okumasının gerekli olduğunu şöyle dile getirmektedir (Türkmen Yaş Goşgıçıları 1931: 23):

“Bilim hünär övren durman
Gel mektebe Türkmen gızı”

Aynı şekilde Kerbabayev’in “Metbugat” adlı şiiri, her bir ülkede basının önemini kendi zamanında şöyle tarif etmiştir (Türkmen Yaş Goşgıçıları 1931: 11):

“Dünyäde ap-arkayın yaşamak üçin
Her bir zatdan derkärlidir metbugat
Her ülkäni bar keselden sap eden
Hemme derdin dermanıdır metbugat”

Muhammet Geldiyev, eserin girişinde, Ekim 1917 İnkılabından sonra Türkmenistan’da genç şairler tarafından değişik alanlarda, özgür bir şekilde kaleme alınan şiirleri dönemin dergi ve gazetelerde yayımlandığını ve onların kaybolmaması için bu kitapta derlediğini ifade etmektedir. Ancak bu eser, yayımlandıktan sonra birçok kişi tarafından eleştirilmiştir.

Geldiyev’in “Türkmen yaş goşgıçıları” adıyla derlediği esere, ilk olarak 1931 yılında Annamırad Annanurov tarafından “Türkmen yaş goşgıçıları” adıyla “Kommunistlar Magarıfı” dergisinde eleştirel bir yazı kaleme alınmıştır (Annanurov 1931: 77-81). Annanurov yazısında, Geldiyev’in genç Türkmen şairlerinin şiirlerini derlemesi konusunda şöyle demektedir: ““Türkmen yaş goşgıçıları” [eserini] okursanız, onu açık görmek oluyor. Genç edebiyatçılarımızın yazmış oldukları şeylere [incelediklerinde] hayretle bakarak dönemin edebiyat tekniklerinin düşük olduğunu, kendilerinin proleter edebiyattan uzak olduklarını görecekler ve “Neden bunu derledi” diye Geldiyev’i azarlayacakları malumdur” (Annanurov 1931: 77). Bununla birlikte Annanurov esere eleştiri yazma nedenini ise şöyle açıklamaktadır: “İşte Geldiyev’in derlediği o “Türkmen yaş goşgıçıları”nın içinde, proleterliğe karşı fikirler hakkında birkaç söz söylemek gerekli” (Annanurov 1931: 77). Annanurov eleştirisinde proleter edebiyata karşı olan düşünce ile mücadele edilmesinin ve Türkmen edebiyatını diğer ideolojilerden temizlenmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır: “O edebiyatı ters ideolojiden temizlemek bize [bir] borçtur” (Annanurov 1931: 81).

Aynı şekilde Hocanepes Çarıyev tarafından 10 Mayıs 1932’de “Türkmen yaş goşgıçıları” adındaki M. Geldiyev tarafından “Yığındısına sın” adıyla “Yaş kommunist” gazetesinde uzun bir eleştiri yazılmıştır (Çarıyev 1932). Çarıyev, Geldiyev’in derlediği esere eleştiri yazmasının nedenini şöyle açıklamaktadır: ““Türkmen yaş goşgıçıları” adındaki M. Geldiyev tarafından derlenen şiirler mecmuasına, “Kommunistlar Magarıfı” dergisinin 8-9 sayısında yoldaş Annanurov tarafından önce bir sın (eleştiri) yazılmışsa da bu kitaba ait değerlendirmede kitaptaki birkaç hata ve bu günkü siyasetimize karşı fikirlere verilmesi gereken cevap verilmemiştir. Sonuçta önceki eleştiriden yeterli netice çıkarılamadığı ve yeteri kadar eleştiri yapılmadığı için ikinci eleştiri yazısını yazmaya mecbur oldum” (Çarıyev 1932). Çarıyev eleştiri yazısında Sovyetler Birliği dönemindeki ideolojiden ve o ortamda oluşan “yeni usullerden” bahsetmektedir. Bu bağlamda Geldiyev’in dönemin genç Türkmen şairlerinin derlemesindeki yöntemini şöyle değerlendirmektedir: “Bunlar

gibi sosyalizm usulündeki çalışmalar M. Geldiyev için gerekli ve onun mesleği (alanı) için faydalı olmadığı bizim için açık malumdur” (Çarıyev 1932). Yazar makalesinde, eserden değişik şiirleri zikrederek dönemin bakış açısıyla irdelemeye ve eleştirmeye çalışmaktadır.

Söz konusu dönemde bu iki eleştiriyle birlikte A. Annabayev tarafından 1932 yılında “Geldiyev’in Türkmen Yaş Goşgıçları diyen yığındısına sın” ismiyle “Kommunistlar Magarısı” dergisinde eleştiri yazılmıştır (Annabayev 1932: 74-81). Annabayev eleştirisine şöyle başlamaktadır: “Yakın zamanda, bu kitaba Annamırad Annanur ve Hocanepes Çarıyevler tarafından iki defa eleştiri yazılmıştır. Bu kitap daha önce iki kez eleştirilmiş olsa da şimdiki ideoloji savaşının çok güçlü devam ettiği bir zamanda ne kadar eleştirsek azdır” (Annabayev 1932: 74). Annabayev yazısında, eseri değişik yönlerden dönemin ideolojisi bağlamında eleştiriye tabi tutmuştur. Bununla birlikte Sovyetler Birliği zamanında Türkmenistan’da edebi eleştiri başta olmak üzere neredeyse tüm siyasi eksenli eleştiri yazılarında bir döneme kadar özgün düşünceli ve Türkmen edebi eleştiri tarihinde yapıcı eleştiriye başlatanlardan biri olarak bilinen entelektüel Muhammed Geldiyev’in ismini görmek mümkündür.

Muhammed Geldiyev’in genç Türkmen şairlerinin farklı yerlerde yayınlanmış şiirlerini derleyerek “Türkmen Yaş Goşgıçları” adıyla 1931 yılında yayınladığı eserin, XX. yüzyıl Türkmen düşünce tarihinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. “Türkmen Yaş Goşgıçları” isimli eser, Türkmen dili ve edebiyatı açısından değerli bir yapıttır. Farklı düşünce yapısına sahip yazarların şiirlerinden oluşan kitap, Türkmen halkının sosyal ve kültürel değişimini açıkça gösterdiği gibi dönemin ideolojini de yansıtmaktadır. Ayrıca eser, dönemin Türkmen aydınlarının, Ekim 1917 İnkılabı lehindeki algısını da açık bir şekilde ortaya koymaktadır. “Türkmen Yaş Goşgıçları”, Türkmen halkına özgü dünya görüşünü edebi biçimde anlatan bir eserdir.

Kaynakça

- Annabayev, A. (1932). “Geldiyev’in Türkmen Yaş Goşgıçları Diyen Yığındısına Sın”. *Kommunistlar Magarısı*, 15-18: 74-81.
- Annanurov, A. (1931). “Türkmen Yaş Goşgıçları”. *Kommunistlar Magarısı*, 8-9: 77-81.
- Aşirov, T. (2018a). “Düşünür Muhammed Geldiyev (1889-1931)’in Türkmen Dili Mücadelesi”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2: 93-101.
- Aşirov, T. (2018b). “Türkmen Dilinin Terminolojik Problemleri Üzerine Araştırmalar: M. Geldiyev Örneği (1889-1931)”. *Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT)*. vol 10, No. 3: 85-97.
- Çarıyev, H. (1932). “Türkmen Yaş Goşgıçları” Adındaki M. Geldiyev Tarafından Yığındısına Sın”. *Yaş Kommunit*.
- Türkmen Yaş goşgıçları: Dil-Edebiyat, Magarıs-Medeniyet Hakında (1931), [Yığnap tertibe salan Muhammed Geldiyev], Aşgabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı.

KORKUT ATA TÜRKİYAT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Cilt/ Volume 1, Sayı/ Issue 1 (Aralık/December 2019), s. 57-59.
|| Geliş Tarihi-Received: 30.11.2019
|| Kabul Tarihi-Accepted: 13.12.2019
|| Kitap Tanıtım-Book Review
|| ISSN: 2687-5675

PROF. DR. HİDAYET KEMAL BAYATLI HATIRA KİTABI. KERKÜK YAYINLARI. 646 S. İSTANBUL 2019.

Salih DEMİRBILEK*

Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyeleri çok güzel bir işe ön ayak oluyor. Bölüm kuruluşunda emeği geçmiş hocaları için armağan kitapları hazırlıyorlar. Bunların ilki bölüm kurucusu Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu içindi (Vefatının 20.Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. İstanbul 2017). R. Rahmeti Arat'ın öğrencisi olan hocamız, arkasından Türkoloji'ye pek çok değerli eser bırakmıştır.

Bölüm, armağan kitaplarının ikincisini ise Hacıeminoğlu hocadan bölüm başkanlığını devralmış rahmetli olan hocamız Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı için hazırlamıştır. Aslen Kerkük Türklerinden olan hocamız için hazırlanmış olan Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı Hatıra Kitabı'nın basımını Kerkük Vakfı'nın üstlenmesi ve bu vakfın yayınları arasında çıkmış olması ise ayrıca anlamlıdır.

Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı Hatıra Kitabı, hocanın öğrencilerinden bölüm başkanı Prof. Dr. Ali İhsan Öbek'in duygu yüklü "Sunuş (s. 9-11)" yazısıyla başlamaktadır. Ardından Prof. Dr. Yüksel Topaloğlu ve Arş. Gör. Ayşe Nur Özdemir'in birlikte kaleme aldıkları "Hayatı ve Eserleri (s.15-29)" bölümü gelmektedir. Bu bölüm sonunda hocanın fotoğraflarının bulunduğu "Albüm (s. 31-47)" yer almaktadır.

Buradan alıntılanarak rahmetli hocamızın hayatı hakkında kısaca şu bilgileri verebiliriz: Hoca, Kerkük'ün Kifri (Salahiye) ilçesinde 01.07.1948 tarihinde doğmuştur. İlk öğrenimini doğduğu Kerkük'te yapan hocam, 1970 yılında burslu olarak Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne kaydolmuş, 1975 yılında mezun olmuştur. 20.07.1979'da "Halk Şiirinde Irak Türkmen Ağızı Dil İncelemesi" adlı teziyle doktorasını tamamlamış, ardından memleketine dönmüş ve buradan Bağdat Üniversitesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/Türkiye.
El Mek: salihd@omu.edu.tr,
Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6000-7656/> ID: 591228

Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamış, 1984 yılında doçent olmuştur. Hoca 1988 yılında ailesiyle birlikte Türkiye'ye kaçmıştır. Necmettin Hacıeminoğlu'nun çağrısı ile Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne geçmiştir. 15.04.1994 tarihinde profesörlüğe yükseltilmiş; Hacıeminoğlu'nun İstanbul'a dönmesi üzerine bölüm başkanlığına getirilmiştir. Beyninde oluşan urdan dolayı ameliyat geçirmiş; fakat sağlığına kavuşamamış, nihayet 22.06.2003 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Hocamızın başlıca eserleri şunlardır: *Abdülhakim Rejioğlu'ndan Seçmeler, Türk Dil Bilgisine Giriş 1. Sınıflar İçin, Türk Edebiyatı Tarihi-Türkoloji Sınıf, Dilimiz (Osmanlıca), Kerküklü Mehmet Sadık'tan Seçmeler, Irak Türkmen Türkçesi, Kemal (Türkçe-Arapça) Ansiklopedik Sözlük.*

"Hatıra Yazıları (s. 51-71)" bölümünde hoca için kaleme alınan altı yazıya yer verilmiştir. Bu yazılardan hocanın insani ve ilmî yönünü daha yakından tanıma fırsatı bulabiliyoruz.

"Makaleler (s. 75- 247)" bölümü hocanın hatırasına adanmış yazılardır. Dil ve Edebiyat şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Dil ile ilgili on üç yazıya yer verilmiştir. Edebiyat bölümünde de yazılar "Eski Türk Edebiyatı", "Yeni Türk Edebiyatı" ve "Halk Edebiyatı" olarak üç bölüme ayrılmıştır. "Eski Türk Edebiyatı (s. 251-388)" bölümünde beş yazı; "Yeni Türk Edebiyatı (s. 389-552)" bölümünde on üç yazı ve "Halk Edebiyatı (s. 553-646)" bölümünde ise dokuz yazı bulunmaktadır. Kitapta hocanın arkadaşlarının ve öğrencilerinin kırk yazısı yer almaktadır.

Dil bölümündeki makaleler şunlardır: *Suriye Türkmen Türkçesi Ağızları (Hülya Arslan Erol), Makedonya'da Türkler ve Doğu Makedonya Yörükleri (Ahmet Günşen), Tarihi Atasözü Araştırmalarında Yöntem Problemi: Montalbano'nun Gramerinde Verilen Atasözlerinin Kaynağı (Oğuzhan Durmuş), Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme (Meryem Salim), İşlekliliği Artan Bir Yapım Eki: + Sal / +Sel (Fatma Sibel Bayraktar), Türkmen Atasözleri ve Deyimlerinin Dil-Söz Bağlamında İncelenmesi (Levent Doğan), Bulgaristan'da Okutulmakta Olan Türkçe Ders Kitaplarındaki Değerler Eğitimi (Vejdi Hasan), Charles Wells'in A Practical Grammar of the Turkish Language Adlı Eserindeki Atasözleri Örneğinde Türkçedeki Atasözlerinin Kalıplaşma Dereceleri Üzerine Bir Deneme (Şermin Kalfat), {-I} Biçimbirimi, İşlevleri, Anlam Alanları ve Öğretimi (Sevgi Öztürk), Tuva Türkçesinde +(A)k Eki (İlker Tosun), Miyazaki'nin Sihirli Masalı Howl'un Yürüyen Şatosu'na Göstergibilimsel Bir Yaklaşım (Serap Bozkurt), Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Devrik Cümle Yapısı Üzerine Bir Deneme (Selda Sandalyeci), Gagavuz Dilinin Gelişiminin ve Araştırılmasının Durumu Hakkında (çev.Bülent Hünerli).*

Eski Türk Edebiyatı bölümündeki makaleler: *Galat-ı Meşhurdan Halat-ı Meşhura Devreyi Düze Çıkarmak (Ali İhsan Öbek), Camiu'd-Düvel'de Selçuklu Dönemi Edebiyatına Dair Kayıtlar (Salih Demirbilek), Osmanlı Münevverinin 'Abes'le İstigali: XVII. Yüzyılda 'Abes' Tartışmaları (Mehmet Akif Gözütok), Divan Şairlerinin Dilinden Gönül Tarifleri (Duygu Dalbudak Hünerli), Kaynak ve Tanıkları ile Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü (Halil Karabulut), Kerküklü Abdullah Sâfi ve Külliyyatı Üzerine (Özgür Okmak), Gencîne-i Râz Mesnevisine Göre Taşlıcalı Yahya'nın Ahlak Anlayışı ve İdeal İnsan Tipi (Büşra Topuz).*

Yeni Türk Edebiyatı bölümünde yer alan makaleler: *Yahya Kemal Çalışmalarını Tasnif Denemesi ve Bir Örnek (Muharrem Dayanç), Estetiğimize Doğru: Millî Edebiyat Döneminde Edebiyat Nazariyesi / Kuramı Oluşturma Çalışmaları-1 (Recep Duymaz), Batı Trakya Türk Çocuklarının Çıkardığı İlk Çocuk Dergisi: Çocuk Dünyası / Genç Kalemler (Yüksel Topaloğlu),*

Aka Gündüz'ün Bilinmeyen Bir Eseri: "Can Damarlarımıza Dair" ve Önemi (Özcan Aygün), Suç Kuramları Işığında Ağır Roman (Sibel Bayram), Dağın Öteki Yüzü Romanının Kuruluşu (Yasemin Ulutürk), Reşat Nuri Güntekin'in İdealist Olmayan Roman Kişileri (Selda Uygur), Senfoniye Dönüşen Mısralar: Tevfik Fikret'in Âveng-i Tesâvîr Şiirleri (Sümeyye Kolakoğlu), Batı Trakya Türklerinin Müstakil İlk Çocuk Dergisi : Aliş (Berhem Acar), Ahmet Haşim'in Denemelerinde Kadın Algısı (Seda Çetin), Orhan Veli'nin Hikâyelerini Garip Şiiri ve Poetikası Üzerinden Okuma Denemesi (Ayşe Nur Özdemir), Adalet Ağaoğlu'nun Bir Düşün Gecesi Adlı Romanında Kuşku ve Güvensizlik Ortamı (Güler Uğur).

Halk Bilimi bölümünde olanlar ise şunlardır. *Alim Azatoğlu'nun Anlatılarında Gayrimüslümler (Mehmet Aça), Türkülerimizde Gerçeküstü Ögelerin Özellikleri (Özkul Çobanoğlu), Geleneksel Boşnak Kapıları ve Kapı Halkaları (Ömer Aksoy), Mostar Hersek Devlet Arşivinde Bulunan Türkçe El Yazmaları (Ömer Aksoy), Rumeli Türkülerinde Evliliğe Engel Unsur Olarak Aile (Selma Sol), Irak Türkmen Hoyratları ve Manileri Hakkında (Önder Saatçi-İpek Ali), Masal Kitasını Yeniden Keşfetmek: Türün Öznitelikleri Üzerine Bir Değerlendirme (Armağan Altay), Çuvaş Halk İnanışlarında Yeniden Doğuşun Simgesi Olarak Şir Haphi 'Yer Kapısı' Uygulaması (Cemalettin Yavuz), Doğu ve Batı Söylencelerinde "Kurt" (Altay Bayatlı).*

Benim de doktora hocam olan Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı'ya rahmet dilerken; bu işe vesile olan başta editörler Prof. Dr. Ali İhsan Öbek, Prof. Dr. Yüksel Topaloğlu, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Sibel Bayraktar ve Arş. Gör. Ayşe Nur Özdemir olmak üzere kitabın hazırlanmasından baskı aşamasına kadar emeği geçmiş herkese şükranlarımı sunarım.

